

આ પ્રશ્નપત્રમાંથી ઓછા-વત્તા (થોડા-ઘણા) પ્રમાણમાં પ્રશ્નો તા. ૩ માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ લેવાનારી મુખ્ય પરીક્ષામાં પણ પુછાવાની શક્યતા રહેલી છે.

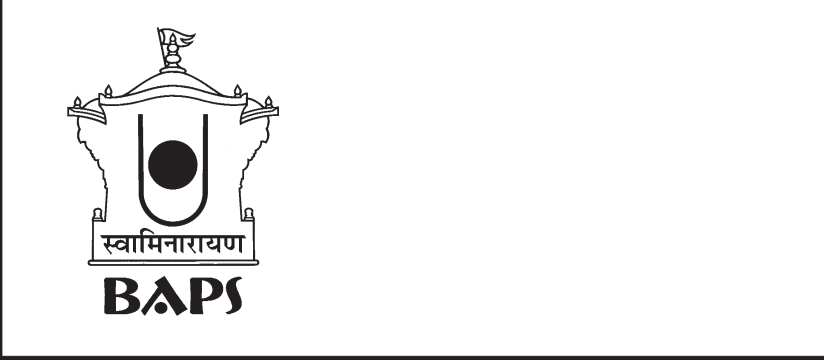
બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થા
સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા

પૂર્વ કસોટી : સત્સંગ પ્રાજ્ઞ ખંડ - ૩ : પ્રશ્નપત્ર - ૧

જાન્યુઆરી, ૨૦૧૩

સમય : સવારે ૯ થી ૧૨

કુલ ગુણ : ૧૦૦

ગેરહાજર પરીક્ષાર્થીની જવાબવહીનું ફક્ત આ પૃષ્ઠ જ પરત મોકલવું.
પરીક્ષાર્થીની નામ સંબંધી વિગતની નીચે 'બારકોડ' દર્શાવેલ છે, તેને કોઈ પણ પ્રકારનું નુકશાન પહોંચાડવું નહીં તેવી ખાસ વિનંતી.

ફરજિયાત : પરીક્ષાર્થીએ જાતે ભરવાની વિગત

પરીક્ષાર્થીની જન્મ તારીખ

પરીક્ષાર્થીનો અભ્યાસ

પરીક્ષાર્થીના જ નામવાળી જવાબવહી અને ઉપરની ફરજિયાત ભરવાની તેની જ વિગતોની સત્યાર્થતા ચકાસીને વર્ગસુપરવાદ્યક્તે સહી કરવી.
વર્ગસુપરવાદ્યક્તની સહી

- નીચે દર્શાવેલી સૂચનાઓ વાંચવા ખાસ વિનંતી :-**
૧. મુખ્ય પરીક્ષા દિને વર્ગખંડમાં હાજર રહેલા પ્રત્યેક પરીક્ષાર્થી ભૂલ્યા વગર પોતાના જ નામવાળી જવાબવહી ઉપર વર્ગસુપરવાદ્યક્તની સહી કરાવી લે.
 ૨. વર્ગસુપરવાદ્યક્તની સહી વગરની જવાબવહી માન્ય ગણાશે નહીં.
 ૩. જમણી બાજુએ આપેલા અંકો જે તે પ્રશ્નોના ગુણાંક દર્શાવે છે.
 ૪. પ્રશ્નોના જવાબ સૂચના મુજબ આપવા. છેકછાકવાળા જવાબો માન્ય ગણાશે નહીં.
 ૫. મુખ્ય પરીક્ષામાં જવાબવહીમાં વધારાના પાના કે પુસ્તકો જોડીને તેમાં લખેલા ઉત્તર માન્ય ગણાશે નહિ.
 ૬. પરીક્ષાર્થી ફક્ત વાદળી અથવા ફક્ત કાળી શાહીવાળી પેનથી જ જવાબવહીમાં ઉત્તરો લખે. પેન્સિલથી, લાલ, લીલી કે અન્ય શાહીથી અથવા એકથી વધારે શાહીથી લખેલા ઉત્તરો માન્ય ગણાશે નહીં.
 ૭. પરીક્ષા કાર્યાલય, અમદાવાદની પૂર્વ મંજૂરી લીધા સિવાય, મૂળ પરીક્ષાર્થીના બદલે 'લહિયા', 'ડમી રાઈટર' કે 'અન્ય વ્યક્તિ' દ્વારા લખાઈને આવેલી પરીક્ષાની જવાબવહી રદ ગણવામાં આવશે. એકથી વધારે પ્રકારના બુદા બુદા અક્ષરોવાળા ઉત્તરો માન્ય નહિ ગણાય.
 ૮. પરીક્ષાખંડની બહાર કે અન્ય તમામ પરીક્ષાર્થીઓથી અલગ કે પરીક્ષાના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરીને આપેલી પરીક્ષા માન્ય ગણાશે નહિ.

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૧ (૪)	
	૨ (૪)	
	૩ (૩)	
	૪ (૪)	
	૫ (૬)	

વિભાગ - ૧, કુલ ગુણ (૨૧)

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૬ (૧૨)	
	૭ (૮)	
	૮ (૧૨)	
	૯ (૮)	

વિભાગ - ૨, કુલ ગુણ (૪૦)

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૧૦ (૧૨)	
	૧૧ (૬)	
	૧૨ (૬)	
	૧૩ (૧૫)	

વિભાગ - ૩, કુલ ગુણ (૩૮)

પેપર તપાસનાર(પરીક્ષક)ની સહી
.....

મોડરેશન વિભાગ માટે જ

ગુણ શબ્દોમાં

ચેકર - નામ

પ્ર. ૪ નીચેના પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ બે પ્રસંગો અભ્યાસક્રમના વચનામૃતના સંદર્ભનું પ્રમાણ આપી સમજાવો.
(ત્રણ થી ચાર લીટીમાં)

[૪]

૧. શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં આકરાં વચનો સાંભળીને પણ ભાયલીના જીવાભાઈની મતિ અવળી થઈ નહિ.

૨. મુજ વિના જાણજો રે, બીજા માયિક સહુ આકાર; પ્રીતિ તોડજો રે, જૂઠા જાણી કુટુંબ પરિવાર.

૩. 'માન એ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ પ્રકૃતિ છે.' - યોગીજી મહારાજ

૪. 'હમ તો એક સહજાનંદ સહજાનંદ ગાવે; હમારે મન સ્વામિનારાયણ દૂસરો ન ભાવે.'

() સંદર્ભ :

.....

.....

સમજૂતી :

.....

.....

.....

.....

પ્ર. ૫ નીચે આપેલાં અવતરણોની પૂર્તિ કરો.

[૬]

૧. આ સત્સંગ છે તે તો

.....

.....

..... ભગવાનના ભક્તના સમ છે.

૨. એવી રીતે ભગવાનને સેવા કર્યાનું ફળ છે.

૩. જેમ વજ્રની પૃથ્વી હોય ધામને પામી રહ્યો છે.

વિભાગ - ૨ : 'ભગવાન સ્વામિનારાયણ જીવનચરિત્ર ભાગ ૪ તથા ૫' - નવી આવૃત્તિના આધારે

પ્ર. ૬ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો. (ત્રીસેક લીટીમાં)

[૧૨]

૧. અંગ્રેજી અધિકારીઓ અને શ્રીજીમહારાજ

૨. અજાતશત્રુ શ્રીહરિ

૩. ઉત્સવ પ્રસંગે શ્રીહરિએ આપેલો ઉપદેશ

()

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

પ્ર. ૧૧ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ બે ઉપર પ્રસંગો લખો. (દરેકમાં પાંચેક લીટીના બે પ્રસંગો લખવા)

[૬]

૧. હરિભક્તોના સાચા સ્વજન
૨. સ્વામીશ્રીની કરુણા : મરાઠાવાડનો ભૂકંપ.
૩. બાલભક્ત શાંતિલાલનાં સુખદ સંભારણાં
૪. શાસ્ત્રીજી મહારાજના વિશ્વાસપાત્ર સ્વામીશ્રી

() પ્રસંગ - ૧ :

.....

.....

.....

.....

પ્રસંગ - ૨ :

.....

.....

.....

.....

પ્ર. ૧૨ નીચે આપેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ બે પ્રસંગ વર્ણવી મનન લખો.

[૬]

૧. 'આ તો અમારા છે અમને અર્પણ કરી દેજો.'
૨. પોતાનો ફોટો ફાડી નાખ્યો.
૩. કલકત્તાના રાજેન્દ્ર(અકુ)ની સ્વામીશ્રીએ લીધેલી સંભાળ.
૪. 'પ્રમુખસ્વામી અમારું સર્વસ્વ છે.'

()

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

મનન :-

.....

.....

.....

.....

આગામી વર્ષે ૩ માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ લેવાનાર મુખ્ય પરીક્ષાની પૂર્વતૈયારી માટે મુકાતા **પ્રી-ટેસ્ટના સંપૂર્ણ પ્રશ્નપત્રો હંમેશ મુજબ જાન્યુઆરીમાં (1st January, 2013ના રોજ) મુકાશે.** નિબંધ એ સામાન્ય જ્ઞાન સહિત મુક્ત વિષય હોય છે, જે અભ્યાસક્રમના પુસ્તકોમાંથી પૂછાતા નથી. આથી પરીક્ષાર્થીઓ નિબંધની તૈયારી સારી રીતે કરી શકે તે હેતુસર આપણે વહેલાસર ફક્ત તે યાદી આપની સમક્ષ મૂકી છે.

પ્રી-ટેસ્ટના નિબંધોની યાદી

પ્રાણ : ૩-૧

૧. બાજરો, રોટલો અને દાણા : ગુણાતીતાનંદ સ્વામી (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ - જાન્યુ. - ૨૦૧૨, ૮ થી ૧૩, ૩૭ થી ૪૧)
 ૨. રાગ, ભય અને ક્રોધ રહિત : સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ - જુ.- ઓગ. - ૨૦૧૨ પા.નં. ૪ થી ૭, ૧૧)
 ૩. યુવા ઘડતરના સ્વપ્ન દૃષ્ટા : યોગીજી મહારાજ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ - જુ.- ઓગ. - ૨૦૧૨, પા.નં. ૧૨ થી ૧૭)
- પરીક્ષાર્થી શ્રી,
સસ્નેહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા માર્ચ ૨૦૧૩ના નિબંધોની પૂર્વ તૈયારી માટે નીચે જણાવેલ માર્ગદર્શન અને સૂચનો ધ્યાનમાં લેવા વિનંતી.

૧. નિબંધ એટલે કોઈ નિશ્ચિત વિષય ઉપર વ્યવસ્થિત, ચિંતનપૂર્વક અને મુદ્દાસરનું લખાણ. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષામાં પૂછાતા નિબંધો સામાન્ય જ્ઞાનના આધારે, પરીક્ષાર્થીના દૈનિક જીવનમાં સત્સંગના સદ્વાચન અને કથા શ્રવણ અને મનન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનની કસોટી કરતા ૩૫ થી ૪૦ લીટીમાં લખવાના હોય છે.
૨. પરીક્ષાર્થીઓની માગણીને માન આપીને આ વર્ષે પ્રી-ટેસ્ટમાં પૂછાનાર નિબંધોના વિષયો ૯ માસ અગાઉથી પરીક્ષાર્થીના એકાઉન્ટમાં અપલોડ કરવામાં આવ્યા છે.
૩. પ્રી-ટેસ્ટમાં જે તે પરીક્ષામાં પૂછાનાર નિબંધોના ત્રણ ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા છે. માર્ચ ૨૦૧૩ની ફાઈનલ પરીક્ષામાં આ ત્રણ વિષયોમાંથી કોઈપણ એક નિબંધ ચોક્કસપણે પૂછાશે જ. માટે જો આપ આ ત્રણ ત્રણ વિષયો તૈયાર કરશો તો આપ ચોક્કસપણે એક નિબંધ મુખ્ય પરીક્ષામાં ખૂબ જ સારી રીતે લખી શકશો.
૪. આ નિબંધોનું સામાન્ય બંધારણ, લખાણ(મેટર) મોટાભાગે ત્રણ - ચાર વર્ષ દરમ્યાનના સમયગાળામાં પ્રકાશિત થયેલ 'સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ'માંથી લેવામાં આવે છે.
૫. અહીં આપેલા નિબંધોનું લખાણ કેવળ દિશા સૂચક છે. આ જ લખાણ ગોખીને પરીક્ષામાં લખવાની જરૂર નથી. આથી વિશેષ સારા મુદ્દાઓનું ચિંતન-મનન કરી આપની રીતે પૂર્વ તૈયારી કરીને લખી શકો છો.
૬. **ગુજરાતી માધ્યમ (ભાષા) સિવાયના પરીક્ષાર્થીઓ માટે :** આ નિબંધોનું મૂળ પ્રકાશન ગુજરાતી ભાષામાં જ હોવાથી તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર ન કરતાં, તેનો ભાવાર્થ સમજીને પરીક્ષાર્થીએ પોતાની રીતે સમજીને તૈયારી કરવાની રહેશે. પરીક્ષા કાર્યાલય અંગ્રેજી કે હિન્દી ભાષામાં આ નિબંધોનું ભાષાંતર આપી નહિ શકે. તેથી ભાષાંતર કરવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર કે ઈ-મેલ પણ પરીક્ષા કાર્યાલયને કરશો નહિ તેવી નમ્ર વિનંતી છે.
૭. ગુજરાતી ભાષા વાંચી, લખી કે બોલી ન શકતા હોય તેવા પરીક્ષાર્થીઓએ માતા-પિતા, વડીલો કે અન્ય સ્વજનો-સ્નેહીઓ પાસે વંચાવીને નિબંધનો ભાવાર્થ સમજી પોતાની રીતે, પોતાના શબ્દોમાં લખીને તૈયારી કરવાની રહેશે.
૮. One essay from the above list of essays will be asked in the Final Examination of March-2013.

સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા - પ્રાણ - ૩

૧.

અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના જીવન, ઉપદેશ, વ્યવહારમાં બાજરો, રોટલો અને દાણા

- ડૉ. વી. પી. રાવલ
(અમરેલી)

CHજરાનો રોટલો, અથાણિયાં મરચાં અને છાસ, સૌરાષ્ટ્રની એક આગવી ઓળખ છે. અભ્યાગતને રોટલો અને છાશ આપીને તેનો આતિથ્ય સત્કાર કરવાના સંસ્કાર અહીં ગળથૂથીમાં અપાય છે.

‘ટુકડો ત્યાં હરિ ટૂંકડો. અડધામાંથી અડધો આપવો. અડધો અડધો ખાશું.’ આ વાક્યો સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાના સંસ્કાર ગણાતાં, એના દિલની અમીરાત ગણાતી. ભોજનમાં હોય ભલે માત્ર બાજરાનો રોટલો, પરંતુ મહેમાન સાથે બેસીને જમતો હોય તો તૃપ્તિ જમાડનારને થાય !

રોટલો એટલે બાજરો અને બાજરો એટલે રોટલો. બાજરો જાણે રોટલાનો પર્યાયવાચી શબ્દ થઈ ગયો છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં ગ્રામ્યવિસ્તારોમાં આજે પણ વધારે ખવાતું ધાન્ય બાજરો છે. રોજિંદા ખોરાકમાં બાજરાના રોટલા, કઢી કે અડદની દાળ, છાશ, દૂધ, દહીં મુખ્યત્વે હોય છે.

ગામડાંનાં ઘરો કે ફળિયામાં ચૂલા ઉપર મૂકેલી તાવડીમાં થતા બાજરાના રોટલાની સોડમ કંઈક અનેરી હોય છે, પાદરમાં પ્રવેશતા મહેમાનને એ સોડમ મોંમાં પાણી લાવી દેતી હોય છે.

આજે પણ શિરામણ(Breakfast), બપોરા(Lunch), રોંઢા(સાંજનો નાસ્તો) અને વાળુ(dinner)માં રોટલાનું મહત્ત્વ અદકરું રહ્યું છે. શિરામણમાં રોટલા, દૂધ કે દહીં ને કેરીના અથાણાની મીઠાશ જુદી. તો બપોરે ઘી અથવા માખણવાળા રોટલાની સાથે અડદની દાળ, બે ફોડવા શાક, ગોળનું દડબું અને ચીબડાની ચીર ભોજન હોય. રોંઢામાં બાજરાના રોટલાની કટક-બટક ખાસ કરીને બાળકો, નાની ઉંમરની દીકરીઓ અને વહુવારુઓને રાત્રિના ભોજન (Dinner) સુધી પહોંચાડવામાં વચગાળાની રાહત જેવી પુરવાર થાય છે. અને રાત્રે ફરીવાર એ જ રોટલો, ખીચડી, કઢી, શેડકટું દૂધ અને અથાણાની જમાવટ જ કંઈક નોંખી.

શિરામણ, બપોરા, રોંઢો અને વાળુ સિવાય તત્કાલીન સમાજમાં ખાસ કરીને કાઠી દરબારોમાં ‘હાલો છાશું પીવા’ એમ કહેવાનો પણ રિવાજ હતો. સ્વામિનારાયણ ભગવાન કોઈ ગામના પાદરમાંથી પસાર થતા હોય તો કાઠી દરબારો તાણું કરી મહારાજને છાશું પીવા લઈ જતા. સામાન્ય રીતે સવારના નાસ્તાનો સમય પૂરો થઈ ગયો હોય અને બપોરના ભોજનને વાર હોય એ ગાળામાંથી મહેમાનને ‘છાશું’ પાવાનો રિવાજ હતો. આ છાશુંમાં બાજરાના રોટલા, ઘાટી છાશ, ગોળ અને અથાણું રહેતા. (કાઠી દરબારો જમે તોય ‘છાશું પીધી’ કહેવાય અને દૂધ-રોટલા જમે તોય છાશું પીધી કહેવાય !)

અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના અનેક જીવનપ્રસંગો અને તેઓની વાતોમાં બાજરો કે રોટલો વણાયેલાં રહ્યાં છે. એનું નિરીક્ષણ કરવામાં સ્વામીની પ્રતિભાનો એક નવા આચામનો પણ પરિચય થાય છે. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ ‘સ્વામીની વાતોના પુસ્તકમાં રોટલો, બાજરો, દાણા, લોટ એવો ઉલ્લેખ વારંવાર કરેલ છે. તેમણે પોતાનાં બુદ્ધ જીવન-કાર્ય દરમ્યાન જીવનશૈલીના એક ભાગરૂપે ભોજનમાં બાજરાનો ઉપયોગ સુપેરે કર્યો છે. એમના દીર્ઘજીવનનું આ એક રહસ્ય પણ હોય.

તેઓના જીવનપ્રસંગો અને તેઓની વાતોમાં આવતા રોટલાને નીચેના મુદ્દાઓ ઉપર વહેંચી શકાય.

(૧) રોટલો અને અધ્યાત્મ. (૨) રોટલો અને વ્યવહાર. (૩) રોટલો અને આરોગ્ય.

૧. રોટલો અને અધ્યાત્મ :

અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના દિવ્ય આધ્યાત્મિક વ્યક્તિત્વને સમજવામાં એમનો ખોરાક એક મહત્ત્વનું પરિબળ છે.

અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની ત્યાગ-વૈરાગ્યની છટા બાળપણથી અનેરી હતી. ભાદરામાં ભગવાન સ્વામિનારાયણ પધાર્યા હોય અને વસ્તા પટેલને ઘરે લાડુની રસોઈ હોય, ત્યારે મૂળજી થાળીમાંથી લાડુ કાઢી માત્ર રોટલો અને કઢી જમતા.

એક વાર ભગવાન સ્વામિનારાયણ ભાદરામાં મૂળજીને ઘરે અચાનક ગયા અને પૂછ્યું, ‘મૂળજી શું કરો છો ?’ ત્યારે તેમણે કહ્યું કે ‘દહીં અને ધાન જમું છું.’ (ધાન એટલે બાજરાની પલાળેલી કે બાફેલી ઘૂઘરી.)

જીવનભર ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનો મુખ્ય ખોરાક બાજરાનો રોટલો, અડદની દાળ અને છાશ રહ્યો છે. એટલું જ નહીં, તેઓ પોતાના દીર્ઘજીવનકાળ દરમ્યાન મોટે ભાગે એક વખત જમ્યા છે. પણ એમના એક વારના એ ભોજનમાં પણ વાનગી તરીકે મોટે ભાગે બાજરાના રોટલાનું ખૂરમું જ હોય ! ક્યારેક લોધિકાના અભેયસિંહજી અથવા સમઢિયાળાના ભોજા ચારણ ‘સ્વામીની પ્રસાદી મળે તો જ જમવું’ એવા નિયમવાળા ભાવિકજનોને પ્રસાદ મળે તે હેતુથી બીજીવાર પત્તર(જમવાનું લાકડાનું પાત્ર) પલાળતા.

સ્વામી આયુર્વેદનો એક શ્લોક અવારનવાર બોલતા :

‘એક ભુક્તં આરોગ્યં દ્વિભુક્તં બલવર્ધનમ્,
ત્રિભુક્તં વ્યાધિપીડાસ્યાત્ ચતુર્ભુક્તે મૃતં ધ્રુવમ્.’

એક વાર જમવાથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, બે વાર જમવાથી બળ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્રણ વાર જમવાથી રોગો પ્રાપ્ત થવાની શક્યતાઓ છે, ચાર વાર જમવાથી મૃત્યુ પ્રાપ્ત થવાની શક્યતા છે.

આ શ્લોક પ્રમાણે સ્વામીએ જીવનભર એક વાર સાદું ભોજન લીધું છે. જેમાં મુખ્યત્વે બાજરાના રોટલા, અડદની દાળ કે મઠની દાળને સ્વામી શાક તરીકે સ્વીકારતા. ક્યારેક લીલોતરીનું આછું-પાતળું શાક રહેતું. સ્વામી ગુવારના શાકને ગુવારફળીનું શાક અને લીલા ચોળાની શીંગના શાકને ચોળાફળીનું શાક કહેતા. દેહત્યાગની છેલ્લી રાત્રે સ્વામી ગુવારફળીનું શાક જમેલા. તે સિવાય છાસ, ચીભડાંની ચીરીઓ, શિયાળાની ઋતુમાં મૂળા, ગાજર, દાળિયા, બાજરાનો પોંક, બાજરાની ધાણી, મગફળીના શેકેલા લીલા ઓળા, મકાઈની ધાણી પણ ક્યારેક આરોગતા. સ્વામી ક્યારેક કોઈ પ્રેમી ભક્તોએ લાવેલી શેરડી પણ પોતાના દાંતથી ફોલીને આરોગતા. સ્વામી ભોજન બાદ ક્યારેક બુંદદાણાનો મુખવાસ પણ જમતા.

ચૂડા ગામના ખવાસને એવો પૂર્વગ્રહ હતો કે આ સ્વામિનારાયણવાળા કોઈને રોટલા દેતા નથી એવું ભરી સભામાં બોલી બતાવવું, એવો ઠરાવ કરી તે મંદિરની વાડીમાં બેઠો હતો. સ્વામી બરાબર ત્યાંથી પસાર થયા અને બોલ્યા : ‘શું સંકલ્પ કરે છે ? ચાલ જમવા.’ તે દિવસે કોઈની રસોઈ હતી. સ્વામીએ પાંચ લાડવા અને થોડી રોટલીઓ આપતાં કહ્યું, ‘જેટલું ખવાય એટલું ખાજે બાકીની પ્રસાદી ઘરે લઈ જજે.’ સ્વામી ખવાસ સામે ઓસરીમાં બેસી રોટલો જમ્યા. ખવાસનો અવગુણ ટળી ગયો અને સત્સંગી થઈ ગયો.

એક વખત સૌરાષ્ટ્રની એક પ્રખ્યાત જગ્યાના મહંતજી સ્વામીની મુલાકાતે આવ્યા. તેમને મનમાં થયું કે સોનાના કળશવાળા આવા મોટા મંદિરના મહંત ગુણાતીતાનંદ સ્વામી તો રોજ ખૂબ સારી સારી વાનગીઓ જ જમતા હશે ! પેલા મહંતે સ્વામીનો જાણે ઈન્ટરવ્યૂ લીધો. એમાં સ્વામીના ભોજન અંગેની તેમની જિજ્ઞાસાને સ્વામી અંતર્યામીપણે જાણી ગયા અને બોલ્યા : ‘અમે તો રોજ ફરતું ફરતું (જુદું-જુદું) જમીએ છીએ.’

મહંતજીની જીભ સળવળ થવા માંડી. એમણે સ્વામીને પૂછ્યું : ‘ફરતું ફરતું એટલે શું ?’

સ્વામી બોલ્યા : ‘આજ અડદની દાળ અને રોટલા તો કાલે રોટલા અને અડદની દાળ ! વળી પરમ દિવસે અડદની દાળ અને રોટલા...’

સ્વામીએ માત્ર બોલવામાં અડદની દાળ અને રોટલાને આગળ પાછળ રાખી ‘ફરતું ફરતું’ જમીએ છીએ એવો ઉત્તર આપ્યો. પેલા મહંતજી ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની આ જીવનશૈલીથી ખૂબ પ્રભાવિત થયા.

સ્વામીનું જીવન જોઈ એમને પગલે જૂનાગઢી ઝોકના અન્ય સાધુઓએ, પાર્ષદોએ ને કેટલાક હરિભક્તોએ પણ રાત્રિ-ભોજનનો ત્યાગ કરેલો. સાંજનું ભોજન સામાન્ય રીતે સેવા કરનાર વ્યક્તિઓ અથવા મોટી ઉંમરની વ્યક્તિઓ માટે સીમિત રહેતું.

વર્ષો વીતતાં સ્વામીના વ્યક્તિત્વની પ્રભાથી ધીરે ધીરે સત્સંગનો વ્યાપ થવાથી મંદિરમાં સારા સારા ખાદ્યપદાર્થો આવવા માંડ્યા. રસોઈની સેવાઓ આવવા માંડી. છતાં પણ સ્વામીએ પોતાનું ભોજન બાજરાના રોટલા, અડદની દાળ, છાશ, ક્યારેક આછું-પાતળું શાક, ચીભડાંની ચીરીઓ પૂરતું મર્યાદિત જ રાખ્યું હતું.

સ્વામીના શિષ્ય સંતો પણ જ્યારે વિચરણમાં જતા ત્યારે આ ‘ગુણાતીત મેનુ’ મુજબ રસોઈનો આગ્રહ રાખતા. છતાં કોઈ પ્રેમાળ હરિભક્ત ખૂબ આગ્રહ કરે કેવળાત્માનંદ સ્વામી વગેરે સંતો કહેતા ‘જૂનાગઢથી સ્વામીની રજા મંગાવી છે. કાગળ આવશે એટલે જમશું.’ સ્વામીની એ તાલીમ અનુસાર જે ગામમાં વધારે માન-સન્માન થાય ત્યાંથી કોઈ બહાનું બતાવી ભાગી છૂટતા.

ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનું વિચરણ પણ અનોખું રહેતું. મોટા ભાગનું વિચરણ પગપાળા રહેતું. સ્વામીની સાથે આવેલા સેવક સંતોની ઝોળીમાં ચાર ખાનાં રહેતાં. (સેવક સંતો બાલમુકુંદદાસ સ્વામી, હરજીવનદાસ સ્વામી, માધવચરણદાસ સ્વામી, માધવપ્રિયદાસ સ્વામી) એક ખાનામાં બાજરાનો લોટ રહેતો, બીજા ખાનામાં સાણસી, તવેથો, રસોઈના કામનાં એક-બે નાનાં પાત્રો રહેતાં, ત્રીજા ખાનામાં નેરણી (નેરણી - નખ કાપવા માટે) અને સોય દોરો વગેરે રહેતા. ચોથા ખાનામાં અડદની દાળ કે મઠની દાળ વગેરે રહેતું. જે અક્ષરબ્રહ્મના રૂંવાડે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ ઊડતાં ફરે છે, એ સાક્ષાત્ અક્ષરબ્રહ્મનું બહરચીખાનું આમ એક ઝોળીમાં સમાઈ જતું અને સેવક સંતોના ખભે ટીંગાઈ જતું !

સ્વામીને જ્યારે એક ગામથી બીજે ગામ જવાનું થતું અને વચ્ચે ઠાકોરજી જમાડવાનું આયોજન હોય તો સેવક સંતો દોડતાં-દોડતાં આગળ જઈ યોગ્ય સ્થળ શોધી કાઢી ‘મંગાળો’ બનાવી, તાવડી માંડી રોટલા ઘડી કાઢતા. સ્વામી પહોંચે એ પહેલાં ફટાફટ રસોઈ તૈયાર થઈ જતી.

વિચરણ વખતે સ્વામીએ બાજરાની બાટીઓ પણ જમી છે અને જમાડી છે. બાટીનો લોટ બાંધવા જાડા કપડાનો ટુકડો જોઈએ અને શેકવા માટે માત્ર છાણાનો તાપ જોઈએ. તાવડી લોઢી કે રસોઈ કામનાં બીજાં પાત્રોની જરૂર જ ન પડે.

સ્વામી એક વખત વિચરણ કરતાં કરતાં વીરપુરથી પસાર થયા ત્યારે વીરપુરના જલા ભગત એમને જગ્યામાં પધારવા આમંત્રણ આપવા આવ્યા અને કહ્યું, ‘સ્વામી, શીરો બનાવી ઠાકોરજીને જમાડો.’

ત્યારે સ્વામી બોલ્યા, ‘અમે તો બાજરાની બાટીઓ અને અડદની દાળ કરીશું.’ એમ કહી સ્વામી જલા ભગતને ત્યાં પધાર્યા, બાટી અને અડદની દાળનો થાળ ઠાકોરજીને ધરાવીને સ્વામી અને સૌ સંતો જમ્યા. પછી સ્વામીએ આશીર્વાદ આપ્યા, ‘તમે ભૂખ્યાને અન્ન આપો છો તે તમારું મહારાજ આગળ ઉપર બહુ ચલાવશે.’ એ આશીર્વાદ સાથે જલારામ બાપાનું વિખ્યાત સદાવ્રત આજેય ગતિમાન છે. તે આશીર્વાદના પ્રતાપે આજપર્યંત ત્યાં લાખો તૃપ્ત થયા છે અને થઈ રહ્યા છે.

સ્વામીએ ત્યાગાશ્રમ દરમ્યાન ગળ્યા, ચીકણા, ચોપડ્યા, વઘાર્યા, ધૂંગાર્યા ખાદ્ય પદાર્થો ભાગ્યે જ ગ્રહણ કર્યા હશે.^૧

સ્વામીની વાતોમાં પણ એ ત્યાગ-વૈરાગ્યનો અલૌકિક પ્રભાવ છવાયેલો રહેતો. તેઓ વરતાલ છાવણીમાં પધાર્યા હતા ત્યારે ત્યાં ત્યાગ-વૈરાગ્યની

એવી અદ્ભુત વાતો કરી હતી કે બધાનો રસાસ્વાદ પીળાં પર્ણોની જેમ ખરી પડ્યો હતો. રોજના બે મણ લેખે છ છ મહિના સુધી ઘી બચતું અને સૌથી વધુ રાજી થતા ભંડારી નારાયણદાસ સ્વામી !

એક વાર સ્વામી જૂનાગઢના સભામંડપમાં પીલપાયાના (સભામંડપના સ્તંભ) ટેકે બેસી વાતો કરતા હતા અને પીલપાયા પાસે રાખેલા એક ડબ્બામાંથી થોડી થોડી વારે હાથ પાછળ લંબાવી કંઈક ખાદ્ય પદાર્થ જેવું લઈ મોંમાં નાખતા જાય અને વાતો કરતા જાય. વરતાલથી આવેલા એક સંતને થયું કે સ્વામી વરતાલ આવી ત્યાગ વૈરાગ્યની ખુમારીભરી મોટી મોટી વાતો કરે છે, પરંતુ અહીં ચોક્કસ કાંઈક પકવાન જમતાં જમતાં વાતો કરે છે. એમ વિચારી લપાતા છુપાતા પીલપાયા પાછળ આવ્યા અને ચુપકીદીથી જ્યાં ડબ્બામાં હાથ નાખવા જાય છે ત્યાં જ સ્વામીનો હાથ નાખવાનું થયું. સ્વામીએ પેલાને કાંડેથી હાથ પકડી આગળ લાવ્યા અને બોલ્યા : ‘આમાં તારો હાથ ચીકણો નહીં થાય. અમે તો બે દિવસ જૂની બાજરાની ધાણી જમીએ છીએ, લે તુંય ખા.’

એમ કહીને પેલાના હાથમાં ધાણીની પ્રસાદી આપી પેલો છોભીલો પડી ગયો.

અંતિમ વર્ષોમાં ગુણાતીતાનંદ સ્વામી પોતાના અનન્ય શિષ્ય નથુ ભટ્ટને દર્શન આપવા દાડમા ગામે (અમરેલી) પધાર્યા. નથુ ભટ્ટને સ્વામીએ લાડવાની સ્પષ્ટ ના કહી અને દાળ રોટલા કરવા કહ્યું હતું, પરંતુ નથુ ભટ્ટે બાજરાના રોટલા કર્યા અને ફૂલેલા દરેક રોટલાના માંડમાં નાનું કાણું પાડી નવટાંક નવટાંક ઘી પૂરી દીધું અને ધીરે ધીરે માંડ દાબી દીધો. જોનારને ઉપરથી રોટલો સાવ કોરો લાગે, પણ અંદરથી ઘી-સભર હોય. સ્વામી જમવા બેઠા અને જ્યાં રોટલાનું બટકું કરવા ગયા ત્યાં ઘીની પિચકારી છૂટી અને સ્વામી બોલ્યા, ‘કપટી બ્રાહ્મણ કપટ કર્યું ને, આનાથી લાડવા શું ખોટા હતા !’

સ્વામી ત્રણ વાર બોલ્યા, ‘કપટ કર્યું, કપટ કર્યું, કપટ કર્યું !’ છેવટે બોલ્યા, ‘નથુ ! હવેથી મારાથી ત્યાગ-વૈરાગ્યની વાતો નહીં થાય !’ (સ્વામી આ પ્રસંગ બાદ થોડા દિવસોમાં અંતર્ધાન થયા હતા.)

બાજરાનો રોટલો ઘડવો તે એક કળા છે. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી તે કળામાં માહેર હતા. રસોઈ ન આવડતી હોય એવા ઘણા સંતોને સ્વામીએ રોટલા ઘડતા અને બીજી સુંદર રસોઈ બનાવતા શિખવાડ્યું હતું. સ્વામીએ એક વખત માધવચરણદાસને અન્નકૂટ માટે સાટાની રસોઈ માટે પ્રેર્યા. માધવચરણદાસે નિર્દોષતાથી કહ્યું, ‘સ્વામી ! મને નહીં આવડે.’ સ્વામી બોલ્યા, ‘શીખવાથી શું ન આવડે, જાવ આવડશે.’ પછીથી તેમનો અન્નકૂટ કાયમ માટે વખણાતો થઈ ગયો અને તેઓ પણ મણિ જેવા સાધુ થયા. પરંતુ સ્વામીનું લક્ષ્ય માત્ર બાજરાના રોટલા ઘડવા પૂરતું જ ક્રિયાત્મક નહોતું. તેમનું લક્ષ્ય તો આધ્યાત્મિક હતું. આથી, રોટલા ઘડવાની ક્રિયા સાથે તેઓ આધ્યાત્મિકતાને જોડતા.

સ્વામી ‘ભજન કરતાં કરતાં ક્રિયા કરવી’ એ વાતના આગ્રહી હતા. રોટલા બનાવતી વખતે ભગવાન સ્વામિનારાયણની મૂર્તિનાં ચિહ્નો ધારતાં-ધારતાં સેવા કરવી એવો એમને આગ્રહ રહેતો. એક રોટલાની ઘડાઈ થાય ત્યારે મૂર્તિનું એક ચિહ્ન ધારવું, બીજા રોટલામાં બીજું, ત્રીજા રોટલામાં ત્રીજું એમ આગળ વધવું. રોટલાની સંખ્યા વધારે હોય તો બીજી વાર, ત્રીજી વાર એમ એનો એ ઉપક્રમ ચાલુ રાખવો, એવી સ્વામીની સૂચના રહેતી.

યોગીજી મહારાજ જૂનાગઢમાં ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની એ તાલીમ અનુસાર કૃષ્ણચરણ સ્વામી પાસેથી આ રીતે રોટલા ઘડવાની કલા શીખ્યા હતા. યોગીજી મહારાજ જૂનાગઢ મંદિરમાં રોજના ત્રણસો રોટલા ઘડતા. તેઓ રોટલા ઘડતા ત્યારે બાજુમાં તૈયાર થયેલા રોટલા ઘણી સંખ્યામાં પડ્યા હોય અને એવે વખતે કોઈ તેઓને પૂછે, ‘જોગી, કેટલા રોટલા થયા ?’ તો એકદમ ધ્યાનમાંથી જાગી બોલે, ‘પાંચ.’ પૂછનારને આશ્ચર્ય થતું. આટલા બધા રોટલા ઘડ્યા છે તોપણ પાંચ જ થયા છે એવો જવાબ જોગી કેમ આપે છે ? પરંતુ મહારાજની મૂર્તિના ધ્યાનમાં પાંચ ચિહ્નો થયાં એવું એમનું તાત્પર્ય હોય !

મુમુક્ષુ પાસે રોટલા ઘડવાની સેવા કરાવીને તેમનો આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ કરવાની સ્વામીને એક આગવી ફાવટ હતી.

સદ્ગુરુ બાલમુકુંદદાસ સ્વામી પહેલાં રામદાસ સ્વામીના મંડળમાં હતા. ગુરુના અક્ષરવાસ પછી બાલમુકુંદદાસ સ્વામીને ગુણાતીતાનંદ સ્વામી પાસે મોકલવામાં આવ્યા. પરંતુ બાલમુકુંદદાસ સ્વામીને જેવું હેત રામદાસજી પ્રત્યે હતું એવું હેત ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને વિષે થતું નહીં. જોકે એમણે ઘણી વાર સાંભળેલું કે ગુણાતીતાનંદ સ્વામી આગળ નિષ્કપટ થવામાં લાભ છે.

એમણે એક વાર નિર્દોષપણે સ્વામીને કહ્યું, ‘મને રામદાસજી સાંભર્યા કરે છે અને તમારે વિશે અતિશય હેત થતું નથી.’ ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું, ‘આજથી અમારી સારુ અડદની દાળ કાઢી રાખવી અને બાજરાના રોટલા આકરા કરી રાખશો એટલે અમારી સેવા થશે અને અમારે વિષે હેત અને મહિમા અપાર વધશે.’ આ પ્રસંગ પછી બાલમુકુંદ સ્વામીના આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષની વાતો, તેઓનું સ્વામી પ્રત્યેનું હેત અને મહિમા સત્સંગના ઈતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે.

બાજરાના રોટલા સાથે જોડાયેલો સ્વામીનો ત્યાગ-વૈરાગ્યનો સહજ અનુભવ અસંખ્ય લોકોએ કર્યો હતો. તો બીજી તરફ, મંદિરમાં બાજરાની સેવા કરનારા હરિભક્તોના ભક્તિભાવને સ્વામી બાજરાના દાણા પરથી પરખી શકતા હતા.

ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને તે બાજરાની પરખ પણ સારી રહેતી. ‘ગુજરાતની બાજરી અને સોરઠનો બાજરો’ એ સિવાય વિભાગવાર દેશોના બાજરાને દાણા જોઈ ઓળખી બતાવતા. એટલું જ નહીં, પણ બાજરો કયા હરિભક્તના ખેતરનો છે એ પણ ઓળખી બતાવતા હતા. એક સમયે કોવિયાના હરિભક્ત હીરાભાઈએ પોતાના શેઠા-પાડોશી અરજણભાઈ સાથે ધર્માદાનો બાજરો જૂનાગઢ મંદિરમાં મોકલાવ્યો. ગમે તે કારણ હોય અરજણભાઈએ ચોખવટ કરી નહીં કે બાજરો હીરાભાઈનો છે. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ અરજણભાઈએ લાવેલ બાજરાના થોડા દાણા હથેળીમાં રાખીને બોલ્યા, ‘આ બાજરો તો કોવિયા હીરાભાઈનો છે !’

અરજણભાઈ બોલ્યા, ‘સ્વામી આપ બાજરાના દાણાને પણ ઓળખો છો ?’

સ્વામીએ લાગલો જ ઉત્તર આપ્યો : ‘અમે અતિ સૂક્ષ્મ એવા બધાના જીવને ઓળખીએ છીએ તો દાણા કેમ ન ઓળખાય.’

સ્વામીના એવા દિવ્ય ઐશ્વર્યથી ખંચાઈને હરિભક્તોમાં ભક્તિની ભરતી ઊભરાતી અને પોતાના ખેતર-વાડીમાં પાકેલાં બાજરામાંથી દશાંશ-

વીશાંશનો ચોખ્ખો ધર્મદો મંદિરમાં આપી જતા.^૨ પરિણામે જૂનાગઢના એ મંદિરમાં હંમેશા બાજરાના ભંડાર ભરેલા રહેતા. એટલે ગુણાતીતાનંદ સ્વામી ઘણી વાર કહેતા, ‘આ મંદિરમાં બાજરો ઘણો સડી જાય છે, તે ચાર મહિના રહીને પણ ભગવાન ભજવા આવજો. પછી આવો સમાગમ નહીં મળે.’ (સ્વામીની વાતો : ૬/૫૨)

વળી તેઓ કહેતા, ‘કોઈ બેઠો ભગવાન ભજે તો તેને આંહીં અમારે રોટલા આપવા ને તેના ઘરના મનુષ્યને અન્ન, વસ્ત્ર પૂરાં કરવાં એ અમારે માથે છે.’ (સ્વામીની વાતો : ૫/૨૪૩)

સ્વામીને તો મનુષ્ય માત્રને આધ્યાત્મિક લાભ આપવો હતો. અને બાજરો તેમાં નિમિત્ત બનવાની યત્ક્રિયિત્ સેવા કરી લેતો હતો. અને સ્વામી માત્ર વાતો કરતા હતા તેવું ન હતું, તે ચરિતાર્થ પણ કરી દેખાડતા હતા. બોટાદના શિવલાલ શેઠ કે લોધિકાના અભેસિંહ એવાં ઉદાહરણો છે.

સ્વામીએ એક વાતમાં કહ્યું છે : ‘શિવલાલને એક પહોરનું ધ્યાન અને અભેસિંહને દોઢ પહોરનું ધ્યાન...’ બીજી રીતે વિચારીએ તો વ્યવહારમાં ગળાડૂબ એવી આવડી મોટી બે વ્યક્તિઓ જેમની પાસે સમય ઓછો હોય છતાં સ્વામીની પ્રેરણાથી ત્રણથી ચાર કલાકો સત્સંગ-ભજન-ધ્યાન માટે ફાળવે અને છતાં એમનો વ્યવહાર ખૂબ સુગમતાથી ચાલે ! એટલું જ નહીં એમની નીચે કામ કરતા મોટી સંખ્યાના માણસોને પણ ‘રોટલા’ બરાબર મળી રહે એવો દોરી સંચાર ગુણાતીત સંત સિવાય બીજું કોણ કરી શકે ?

બાજરાના દાણા સાથે સ્વામીની દિવ્ય કરુણાનો એક અધ્યાય સંકળાયેલો છે. કોઈ સાલ વરસાદ ખેંચાયો હોય ત્યારે પણ સ્વામી દ્રવી ઊઠતા અને હરિભક્તોને બાજરો વહેંચાવી દેતા.

એક વરસે વરસાદ બહુ જ ઓછો પડ્યો હતો અને લોકોના ઊભા મોલ વરસાદ વિના સુકાઈ ગયા હતા. આ અરસામાં વરતાલથી બે સાધુ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન-સમાગમ માટે અને સેવા માટે જૂનાગઢ આવતા હતા. રસ્તામાં થાણાગાલોલ આવ્યા ત્યારે ત્યાંના હરિભક્ત જસા રાજગરે તેમને રોક્યા. પાલી બાજરો મળે તો દળાવીને સાધુને રોટલા જમાડવાની તેમની ઈચ્છા હતી. એક રૂપિયો લઈ આખા ગામમાં ફર્યા પણ કોઈને ઘેર પાલી બાજરો મળ્યો નહીં. પોતાના ઘરમાં તો બે સાલની જૂની જાંઘર હતી જે ખોરી થઈ ગઈ હતી. તે સાધુને જમાડાય નહીં. આ હરિભક્તને બાજરો ન મળ્યો એટલે નિરાશ થઈ ગયા અને સાધુ પાસે આવી રડી પડ્યા. બંને સાધુઓએ તેમને કહ્યું : ‘ભગત ! તમે દુઃખી થાઓ મા. અમારે જમવું નથી અને જૂનાગઢ જવું છે તે હમણાં ત્યાં પહોંચી જાશું.’ એ પ્રમાણે તેને સાંત્વન આપી, હરિભક્તોને સાધુઓ ઉપર કેવો ભાવ છે તેનો અંતરમાં અનુભવ કરી, ભક્તના દુઃખે દુઃખી થતા આ બંને સંતો સાંજે જૂનાગઢ પહોંચ્યા.

મંદિરમાં આવી સ્વામીને દંડવત્ કર્યાં. પછી ગામ થાણાગાલોલના જસા રાજગરની વાત કરી અને કહ્યું : ‘સ્વામી ! કાંઈ વરસાદ થાય તો સારું.’

હરિભક્તોના દુઃખે દુઃખી થતા સંતોને જોઈ સ્વામીશ્રીને થયું કે સંતોને હરિભક્તો પ્રત્યે આવી આત્મબુદ્ધિ છે ! આવું સુહૃદપણું જોઈ સ્વામી અંતરમાં રાજી થયા. પછી કહ્યું : ‘તમારી વાત સાચી છે. આપણે તો મહારાજના પ્રતાપે દાણાના કોઠાર ભર્યા છે પણ હરિભક્તોનાં છોકરાં દાણા વિના ભૂખે મરે તો આપણને પણ ખાવું કેમ ભાવે ? જો મહારાજ ભળે તો કાળમાંથી સૌ ઊગરે.’ એ પ્રમાણે સ્વામીશ્રીએ વરસાદ થાય એવી ઈચ્છા બતાવી.

બીજે દિવસે સ્વામીએ ઉપલેટાના લાલાભાઈ અને વણથળીના કલ્યાણભાઈને બોલાવી લાવવા બે બે સાધુઓને મોકલ્યા. સ્વામીશ્રી ભંડારે જમવા પધાર્યા પણ ‘સત્સંગીના દીકરા ભૂખે મરે છે’ એ વિચાર આવતાં તેઓ જમી શક્યા નહીં ! સ્વામી જમ્યા સિવાય જ સભામાં આવીને વિરાજ્યા. ત્યાં લાલાભાઈ અને કલ્યાણભાઈ બંને આવ્યા. તેમને જોઈ સ્વામીએ કહ્યું : ‘લાલાભાઈ ! વરસાદ થાય તો સારું, નીકર માણસો અને ઢોર દુઃખી થઈને મરશે.’

લાલાભાઈએ કહ્યું : ‘સ્વામી ! વરસાદ તે શું થાય ? માણસો બહુ અધર્મી થઈ ગયા છે, તે ટાઢા પાણીએ ભલે ખસ જાય.’

પરંતુ સ્વામીને આ ન ગમ્યું. તેમણે કહ્યું : ‘લાલાભાઈ ! આપણે એમ ન વિચારવું જોઈએ. ભગવાનનું પેટ તો મોટું હોય. વળી, સત્સંગી રોટલા ખાય તે ભેળા કુસંગી પણ ભલે ખાય, પણ જો અનાજ ન પાકે ને સત્સંગીના દીકરા ભૂખે મરે એટલે અમારે ગળે અનાજ ન ઊતરે. માટે સત્સંગી ને કુસંગી સર્વે રોટલા ખાય.’

ત્યારપછી ઠાકોરજી જ્યારે જાગ્યા, ત્યારે સ્વામી સૌ સંતો-હરિભક્તોને લઈને દર્શન કરવા પધાર્યા અને બે કલાક સૌએ ઊભા રહીને માળા ફેરવી. પછી સ્વામીશ્રી મહારાજની મૂર્તિ આગળ ઊભા રહીને સ્તુતિ કરતાં બોલ્યા : ‘મહારાજ ! આકાશમાંય પાણી છે અને પાતાળમાંય પાણી છે. માટે ગમે તો ઉપરથી વરસાવો અને ગમે તો નીચેથી પૃથ્વી ઉપર ચડાવો, પણ ખેડુના મોલ પકવજો, નહીં તો સત્સંગીનાં છોકરાં જો ભૂખે મરશે તો અમારે ગળે અનાજ નહીં ઊતરે. પછી જેમ આપની મરજી.’

પછી પોતાના આસને બેસીને વાત કરતાં કહ્યું : ‘આપણે તો ઠાકોરજી આગળ માળા ફેરવીને ભજન કર્યું. હવે વરસાદ કરવો ન કરવો તે તેમની મરજીની વાત છે. આકાશમાંય પાણી છે અને પાતાળમાંય પાણી છે. તે ગમે તો ઉપરથી વરસાવે અને ગમે તો નીચેથી ઉપર ચડાવે. આપણે તો દાણાનું કામ છે.’

આ પ્રમાણે સ્વામીશ્રીએ સૌ પાસે માળા ફેરવાવી શુભ સંકલ્પ કર્યાં. સ્વામીશ્રીના આ સંકલ્પના પ્રતાપે તે દિવસે જ મેઘરવો આવવા માંડ્યો અને દસ વાગ્યા સુધીમાં તો છોડવા ફરતી વેંત વેંત ધરતી પલળી જાય એવો વરસાદ શરૂ થયો. થોડા દિવસમાં તો છોડવે છોડવે હાથ હાથનાં ડૂંડાં થયાં ! અનાજ બહુ પાક્યું. તેથી ખેડુના ઘરમાં રૂપિયાના ઢગલા થયા !

આવા અનેક જીવન-પ્રસંગો ઉપરાંત, ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની વાતોમાં સર્વોચ્ચ આધ્યાત્મિક પ્રેરણાઓ વચ્ચે પણ બાજરો, દાણા, રોટલા વગેરે શબ્દો ગુંજતા રહ્યા છે. એ સમયના ઓછું ભણેલા ગ્રામ્યજનોને હૃદય સોંસરવો ઊતરી જાય એવો ઉપદેશ આપતાં સ્વામીએ બાજરાને વચ્ચે વચ્ચે ગૂંથી લીધો છે. એ સરળ ઉપદેશ આજના સુશિક્ષિતોને પણ ખૂબ ઉપયોગી નીવડે એવો શાશ્વત છે. ‘સ્વામીની વાતો’માં ઠેર ઠેર આવતા બાજરા-દાણા-રોટલામાંથી, થોડીક નમૂનારૂપ વાતોમાં સ્વામીના પ્રાસાદિક શબ્દોને માણીએ :

આપણે તપાસ કરવો જે, હજાર રૂપિયા મળે તેનું શું ફળ છે ને લાખ રૂપિયા મળે તેનું શું ફળ છે ને કરોડ રૂપિયા મળે તેનું શું ફળ છે ? કેમ જે, રોટલાથી તો વધારે ખવાતું નથી. માટે તેનો તપાસ કરવો ને પાછા વળવા શીખવું. (૧/૩૪)

હવે તો દેહ રહે ત્યાં સુધી બાજરો ખાવો અને પ્રભુ ભજવા. ને રોટલા તો ભગવાનને દેવા છે, ને સાધુને દેવા છે, તે આપણે. (૧/૨૧૫)

જેણે દાંત આપ્યા તે ચાવવાનું નહિ આપે ? ને આપણા કપાળમાં કાંઈ રોટલા નહિ લખ્યા હોય ? ને આપણે કાંઈ પ્રભુ વેચી ખાધા છે ? (૧/૨૪૫)

રોટલા ખાવા મળે છે પણ કદાચ તે ન મળે તો રાંધેલું અન્ન માગી ખાઈને પણ આ સાધુનો સમાગમ કરીએ, નીકર કાચા દાણા ખાઈને પણ સમાગમ કરીએ. (૨/૪૪)

બહુ મોટો લાભ થયો છે, માટે બાજરો ભેળો કરીને સાધુ પાસે બેસી રહેવું. (૪/૬૭)

ભગવાનને રોટલા દેવા હશે તો આકાશમાંથી દેશે, નહિ દેવા હોય તો ઘરમાંથી પણ બળી જાશે. (૪/૧૨૮)

મારે તો એમ થાય છે જે, કૂબામાં બેસીને દાણા ભેગા કરીને બધી પૃથ્વીના માણસને વાતું કરું. (૫/૮૦)

વ્યવહાર છે તે દુઃખસુખ તો આવે પણ રોટલા ન મળે તે દા'ડે અમને પૂછવું. જેને રોટલા જોઈતા હોય તેણે દશમો ભાગ કાઢવો. (૫/૧૫૭)

આપણને વૃદ્ધિ થાતી દેખાતી નથી પણ સર્વે ધીરે ધીરે થતું જાય છે ને એમ જ થવાની રીત છે. જેમ બાજરાના છોડમાં દાણા દેખાતા નથી પણ ડુંડું આવે છે ને પછી દાણા દેખાય છે તેમ થાય છે. (૫/૧૮૬)

કોઈ બેઠો ભગવાન ભજે તો તેને આંહીં અમારે રોટલા આપવા ને તેના ઘરના મનુષ્યને અન્ન, વસ્ત્ર પૂરાં કરવાં એ અમારે માથે છે. (૫/૨૪૩)

હવે તો દાણા ખાઈને ભજન કર્યા કરવું.(૫/૨૮૪)

કાળ પડશે તો સત્સંગી દુઃખ પામશે ને આપણાથી દાણા ખવાશે ? નહીં ખવાય. (૫/૨૮૭)

આપણે તો માળા ફેરવવી, રોટલા તો ભગવાન દેશે ને કેટલાકને દીધા છે પણ ખબર નથી ને કેટલાકને દે છે. (૫/૩૩૫)

બાજરો ભેળો કરીને ભગવાન ભજવા, બીજું કાંઈ ડોળ કર્યે પાર નહીં પડે. (૬/૩)

સો ઉપાય કરીને બાજરો ભેળો કરવો. તે ખેતીવાડી કરીને, ચાકરી કરીને કે સાથી રહીને પણ તે એક વાર તો ભેળો કરવો. પછી હાયવોય ન કરવી ને ભગવાન ભજવા. અને તે ન કરો તો આ મંદિરમાં બાજરો ઘણો સડી જાય છે, તે ચાર મહિના રહીને પણ ભગવાન ભજવા આવજો. પછી આવો સમાગમ નહીં મળે. (૬/૫૨)

આમાં આટલું રહ્યા છીએ ખરા, પણ વનમાં રહીએ તોપણ સુખ રહે; ને એક ટાણું રોટલા જોઈએ ને એક ગોદડી હોય તો બીજું વસ્ત્ર ન જોઈએ. (૬/૫૭)

આપણને જે ભગવાન મળ્યા છે તે કરશે તે થાશે, ને દાળ, રોટલા ને વસ્ત્ર તો ગળામાં લીધાં છે તે દેશે. (૬/૬૫)

ઘોળ્યું મંદિરના રોટલા ખાઈને પણ આનો જોગ કરી લેવો, ઘણોય બાજરો છે તે આવો તો હું આપીશ. (૬/૧૨૪)

રોટલા મળતા હોય તો આઘોપાછો પગ જ ન ભરવો; ને જો ભરે તો દુઃખી થાય; ને રોટલા તો સૂતા રહે તોપણ મહારાજ સોડમાં દઈ જાય ને નીકર દીધા હોય તે લઈ જાય; માટે દાળ-રોટલા ખાઈને ભજન કરી લેવું. લોકના ક્રિતુરમાં ને વ્યસન જેટલામાં તો આપણા રોટલા છે, એમ જાણવું ને ડોળ ન કરવો. (૬/૧૪૨)

અમારે તો કાંઈ વસ્ત્ર જ ન જોઈએ, એક ધાબળી પણ નથી ને આ ખાધાનું તો કો'કના સારાને અર્થે છે; બાકી દાળ-રોટલા જોઈએ ને બીજામાં મહારાજને પ્રતાપે સહેજે અરુચિ રહે છે, તે માટે ભૂંડા સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને ભગવાન ભજવા. (૬/૧૫૦)

બ્રાહ્મણને લોટ માગીને બાટી શેકીને પણ આ સમાગમ કરવા વાંસે ફરવું ને ક્ષત્રીને પાકું માગીને પણ આ કરી લેવાનું છે. (૬/૧૫૨)

મુંબઈ જાય તો સત્સંગ થોડો ઘાસે ને તેથી મુસંબી(મોઝામ્બિક) જાય તો વધુ ઘાસે ને તેથી કાપ-કુરાન (કેપટાઉન) જાય તો સાબદો ઘાસી જાય. માટે ઘેર બેઠાં રોટલા મળે તો વધુ સારું. આઘું જાવું નહીં. (૬/૧૬૬)

જે તે પ્રકારે ઉદમ કરીને રોટલાનું કરતે કરતે આ સાધુ પાસે આવવું ને રોટલાનું કરવું ને વળી આવવું, એમ કરી લેવું. (૬/૧૭૦)

પંગત્યમાં બેસીને મેળાવીને લાડુ જમે તે નિઃસ્વાદી કહેવાય ને એકલો નોખો જો કાચો બાજરો ચાવે તોય પણ તે સ્વાદિયો કે'વાય. (૬/૨૦૩)

રોટલા ખાવા મળે ને પેટમાં પચે ને ભજન ન કરે તે ભગવાનનો ગુનેગાર કહેવાય. (૬/૨૩૬)

...માટે રોટલા ખાઈને પ્રભુ ભજી લેવા, એમાં માલ છે. (૬/૨૪૦)

કેવળાત્માનંદ સ્વામી તો જો કોઈ પાકી રસોઈનું કહે તો તેને કહેશે જે, 'જૂનેગદથી સ્વામીનો કાગળ મગાવ્યો છે. તે આજ્ઞા આવશે ત્યારે લેશું,' એમ બા'નાં કાઢીને ચોખ્ખી ના કહેવી ને દાળ-રોટલા લેવાં; ને પછી બે દિવસ રહીને ભાગી નીસરવું. (૬/૪૬)

લાખ રૂપિયા ખરચે તેથી મુને તો આ મંદિરના રોટલા ખાઈને વાતું સાંભળે એ અધિક જણાય છે. આ વાતું ક્યાંથી મળે ? (૬/૨૪૪)

બાજરો મળે તો તો પ્રભુ ભજવા ને ધીરે ધીરે વે'વાર છે તે ગૌણ કરી દેવો ને ભગવાન મુખ્ય કરી દેવા.(૬/૨૪૬)

માટે જો બાજરો મળે તો તે જોગ કરી લેવાનો લાગ આવ્યો છે, પછી પસ્તાવો થાશે; માટે ચોખ્ખું કહીએ છીએ.' (૬/૨૬૦)

ગાંઠના રોટલા ખાઈને, નીકર મંદિરના રોટલા ખાઈને પણ આ વાતું સાંભળવી ને અજ્ઞાન ટાળવું. જો કોઈ ભગવાન ભજતા હોય તો મંદિરના રોટલા આપીએ. (૬/૨૮૦)

જેસે બૂઢે બેલકું, ખેડું ન દેવત ખાન,

મુક્ત કહે યું વૃદ્ધકો, સબહિ કરત અપમાન.

માટે વૃદ્ધ થયા તેને તો ગામોગામ મંદિર કર્યાં છે તેમાં બેસીને ભજન કરવું ને બે ટાણાં જઈને રોટલા ખાઈ આવવા. (૬/૪૮)

૨. રોટલો અને વ્યવહાર :

ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના જીવનનું એક બીજું મહત્ત્વનું પાસું હતું - તેઓની વ્યવહાર કુશળતા. જૂનાગઢ મંદિરના મહંત તરીકે ભગવાન સ્વામિનારાયણે તેઓની નિયુક્તિ કરી તે સમયના નબળા આર્થિક સંજોગો સામે સ્વામીએ ખૂબ કુશળતાપૂર્વક મંદિરનો વ્યવહાર ચલાવ્યો, એટલું જ નહીં, મંદિરને સમૃદ્ધ પણ કર્યું, તેમાં બાજરો, રોટલો અને દાણાને પણ સ્વામીએ પોતાની વ્યવહાર-કુશળતામાં શામેલ કરી લીધા હતા.

એક કુશળ સંચાલક તરીકે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની દૃષ્ટિ હંમેશાં ઓછા ખર્ચાળ અથવા ઝીરો બજેટવાળાં આયોજનો ઉપર રહેતી. મંદિરમાં સેંકડો સાધુઓ, હરિભક્તો અને યાત્રિકોના ભોજન માટે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પૌષ્ટિક છતાં ઓછું ખર્ચાળ એવું ભોજનનું ‘મેનુ’ બનાવેલ, જેમાં બાજરાનો ઉપયોગ વિશેષ કર્યો હતો. બાજરાના રોટલા બનાવવામાં તેલ, ઘી તથા મોણની જરૂર નથી હોતી. રોટલા પર ઘી ચોપડવાનો રિવાજ સ્વામીએ બંધ કરાવ્યો હતો. (જોકે ઘી પણ હતું નહીં !)

સ્વામીએ જીવનભર ઘી ખાધું નથી. બાજરા રોટલાનું બંધારણ જ એવું છે કે ગરમ રોટલાના સહેલાઈથી ટુકડા થઈ શકે અને જમવામાં ખૂબ પોચો અને સ્વાદિષ્ટ લાગે અને ‘બોખા’ માણસો પણ સરળતાથી જમી શકે છે.

આજે પણ શહેરોની નજીકના ‘ધાબા’ઓમાં શહેરીજનો બાજરાના આવા દેશી રોટલા જમવા જતા હોય છે, જે ‘મંગાળો’ કે દેશી ચૂલાઓ ઉપર થાય છે અને સાર્થકમાં મોટા હોય છે. જમવામાં અત્યંત સ્વાદિષ્ટ લાગે છે.

બાજરાના રોટલાની એક બીજી વિશેષતા એ છે કે તેને રાંધ્યા પછી તે વધે તો બગડી જતા નથી. તે લગભગ ત્રણ દિવસ સુધી ખાઈ શકાય તેવા રહી શકે છે. બાજરાની આ ગુણવત્તાનો સ્વામી બરાબર ઉપયોગ કરતા. વાસી થયેલા રોટલાની લગભગ ૭૨ કલાક પછી સ્વામી તડકામાં તેની સુકવણી કરતા. પછી આ સુકવણી કરેલા રોટલાને ખાંડી નંખાવતા અને તેનો પાઉડર બનાવી યોગ્ય પ્રમાણમાં મીઠું (as a preservative) ભેળવવામાં આવતું, જેથી આ ભૂકો લાંબા સમય સુધી બગડે નહીં. પછી એને ડબ્બાઓમાં ભરી રાખવામાં આવતો. સ્વામી તેને ‘ખુરમા’ કહેતા. ‘ખુરમા’ શબ્દ સ્વામીની આગવી દેન છે. તેઓ ઘણી વખત વાસી રોટલાનો આવો ભૂકો, છાશ અને ઉપર થોડું મીઠું ભભરાવી જમી લેતા.

સ્વામીને કોઈ પૂછતું, ‘સ્વામી, આપ આજે શું જમ્યા ?’

સ્વામી કહેતા, ‘અમે ધરાઈને ખુરમા જમ્યા છીએ.’ એમ કહી પેટ ઉપર હાથ ફેરવતા અને સેવક સંત સામે અર્થસૂચક દૃષ્ટિ કરતા. પૂછનારને થતું હશે, ખુરમા એટલે કોઈ નવી સારી વાનગી !

ખુરમા સાથે સંકળાયેલો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. એક વખત સ્વામીને આ ખુરમું પીરસતી વખતે બાલમુકુંદ સ્વામીએ કહ્યું, ‘સ્વામી વરસાદ ખેંચાયો છે, હરિભક્તોની વિનંતી છે વરસાદ વરસાવો. નહીં તો હરિભક્તોના છોકરા જમશે શું ?’

સ્વામીએ આ સેવક સંતને પોતાના પત્તરમાં લીધેલા ખુરમા તરફ આંગળી ચીંધીને કહ્યું, ‘આમાં સારી પેઠે છાશ રેડ.’

આ મર્મને પામી ગયેલા બાલમુકુંદ સ્વામીએ સ્વામીની પત્તરમાં એટલી બધી છાશ રેડી કે પત્તર છલકાઈ ગયું અને છાશના રેલા ભંડારમાં ચાલ્યા. ત્યારે સ્વામી બોલ્યા, ‘બાલમુકુંદ, હવે હાઉ રાખ, નહીંતર આખું સોરઠ તણાઈ જશે !’ અને ઈતિહાસ સાક્ષી છે કે એ વરસે ખૂબ સારો વરસાદ થયો !

ક્યારેક આ રોટલાના ભૂકાનો ઉપયોગ રાત્રિ ભોજનમાં કઢી બનાવવામાં કરાતો. યોગીજી મહારાજના વખત સુધી આ ‘જાહોજલાલી’ ચાલુ હતી !

ખર્ચ અને સમયની બચત કરવા એ સમયમાં સવારે નાસ્તાનો રિવાજ ન હતો. માત્ર મહેનતકશ હરિભક્તો, પાર્ષદો કે સાધુઓ નાસ્તો કરતા. વળી, બાજરાનાં દળણાં માટે એ વખતે પૂરતાં સાધનો કે માણસો ન હતાં. તેથી મુખ્ય બે ભોજન - રાત્રી ભોજન અને બપોરના ભોજન માટેનો લોટ માંડ માંડ દળી શકાતો. તેથી સ્વામીએ લોટ દળવાની કડાકૂટમાંથી ઊગરવા જુદી જ પદ્ધતિ અપ્ત્યાર કરી હતી. સ્વામી આગલી રાત્રે જ બાજરો પલાળી દેતા. બીજે દિવસે સવારે આ પલળેલો બાજરો પોચો અને થોડો સ્વાદિષ્ટ થઈ ગયો હોય. તેમજ પલાળવાથી વજનના સંદર્ભમાં જથ્થો પણ વધી જતો. સ્વામી તેમાં થોડું મીઠું ભભરાવી સખત પરિશ્રમ કરનારી વ્યક્તિઓને એક એક ડંકો આ ધાન નાસ્તામાં પીરસતા. સ્વામીએ આ નાસ્તાના મેનુનું રૂપાળું નામ ‘ઘૂઘરી’ પાડેલું.

સ્વામીના સમયમાં સંજોગોને હિસાબે રાધા-રમણદેવને હંમેશાં પાકા થાળ નહોતા થતા. ૪૦ વરસ સુધી સ્વામીએ રોટલા અને દાળ ધરાવ્યાં છે. બાજરીના રોટલા અને અડદની દાળનું શાક થાય. રોટલા સાથે ક્યારેક મઠની-અડદની દાળનાં શાક થતાં. ક્યારેક કઢી પણ થતી. મોટે ભાગે છાશ અને રોટલા જમવામાં રહેતાં. લીલોતરી શાક ભાગ્યે જ મળે. ક્યારેક ભોં પાથરી લૂણી કે ચીલની ભાજી અથવા તો તાંદળજાની ભાજી પણ ઉપયોગમાં લેવાતી. આ ભાજી રાંધવામાં તેલ ઓછું હોય તોપણ ચાલે. રાત્રે ઠાકોરજીના થાળમાં ખીચડી પણ થતી. સામાન્ય રીતે આ ખીચડી ચોખા અને મઠની બનતી. મઠ સસ્તું ધાન્ય હતું.

આમ, ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ મંદિરનો વ્યવહાર તો બાજરો-રોટલા-દાણા સાથે રાખીને કુશળતાથી ચલાવ્યો, પરંતુ અસંખ્ય હરિભક્તોના વ્યવહાર પણ કુશળતાથી ચલાવ્યા. અને તેમાં પણ કેટલીય જગ્યાએ બાજરો-રોટલા-દાણા સંકળાયેલા રહ્યા છે.

એક વખત સ્વામી સોરઠનાં ગામડાંઓમાં વિચરણમાં નીકળ્યા હતા. એક ગામમાં સ્વામી એક ગરીબ હરિભક્તને ત્યાંથી રોજ એક રોટલા જેટલો લોટ મગાવી ઠાકોરજીના થાળમાં રોટલો ધરાવતા. સેવક સંતોએ એ હરિભક્તની આર્થિક સ્થિતિ પ્રત્યે સ્વામીનું ધ્યાન દોર્યું, ‘સ્વામી ! આ ભક્ત બીચારો દુર્બળ છે. માટે ત્યાંથી રોજ લોટ મંગાવવો યોગ્ય નથી.’

સ્વામીએ કહ્યું, ‘અમારે એના બાજરાના લોટનો લોભ નથી, પણ અમારે એનું દાળીદર (દારિદ્ર) ફાકવું છે !’

સ્વામીની ક્યારેક કોઈ હરિભક્ત આપી ગયા હોય એવી બાજરાની ધાણી કે પોંક ખાતા હોય ને કોઈ પૂછે કે ‘સ્વામી શું કરો છો ?’ સ્વામી પ્રત્યુત્તર આપતા, ‘ફલાણા હરિભક્તનું દળદર ફાકીએ છીએ !’

બાજરાના જેવી શુલ્લક ભેટમાં રાજી થઈને પ્રારબ્ધ બદલવાની કે રંકમાંથી રાજા બનાવી દેવાની કરુણા ગુણાતીત સંત સિવાય બીજું કોણ કરી શકે ! જેને સ્વામી 'માવો' કહીને લાડથી બોલાવતા એવા આર્થિક રીતે સાવ દુર્બળ માવજીભાઈ કડિયા નામના એક હરિભક્તે એક વાર સ્વામીને કહ્યું, 'સ્વામી હવે રોટલા ખાવા મળતા નથી.'

સ્વામીએ 'માવા'ને કરાચી મોકલી આપ્યો અને ધનાઢ્ય બનાવી 'માવા'માંથી માવજીભાઈ બનાવી દીધો.

આ માવજીભાઈ જેવા બીજા એક હરિભક્ત ભીમો કડિયો પણ આર્થિક રીતે એવા દુર્બળ હતા. તેમના ભાગ્યમાં પણ રોટલા ન હતા. તેને થયું ચાલો હું પણ માવાની જેમ કરાચી જાઉં. પૂર્વ તૈયારીરૂપે ભાતું બનાવી તે મંદિરના સભામંડપમાં ખીંટીએ ટાંગી સ્વામીની આજ્ઞા લેવા આવ્યા. તેને એમ હતું કે સ્વામી મને કરાચી જવાની હા જ પાડશે. પણ સ્વામીએ અંતર્યામીપણે કહ્યું, 'તારે કોની આજ્ઞાથી કરાચી જવું છે? ખીંટીએ ભાતું ટીંગાય છે એ છોકરાવને ખવડાવી દે. તને અહીં દેશમાં જ રોટલા દેવા છે.' ભીમાભાઈએ સ્વામીના વચન પ્રમાણે ભાતું છોકરાવને ખવડાવી દીધું અને દેશમાં જ રહ્યા. થોડા દિવસમાં એમના દિનમાન સુધર્યા અને મોટા કોન્ટ્રાક્ટર થયા. સ્વામીના આશીર્વાદથી સરસ મજાનો બંગલો થયો અને વાસ્તુ પ્રસંગે સ્વામીને ઘરે પધરાવ્યા અને આશીર્વાદ લીધા.

એક વાર જાળિયાના આહિર ભક્ત અરજણ બાબરિયા સ્વામીનાં દર્શને જૂનાગઢ આવ્યા હતા. સ્વામીએ તેને પોતાની પાસે રોકાઈ જવાનું કહ્યું, ત્યારે અરજણભાઈએ કહ્યું, 'મારે કામ કરવું જરૂરી છે. કરજનો બોજ બહુ છે.' સ્વામીએ કહ્યું, 'તમે અહીં રહો. અમારું કામ કરો અને ઘરે સાથી રાખી કામ કરાવો. અમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવહાર કરશો તો કરજ સાવ મટી જશે.' એમ ચપટી વગાડીને કહ્યું, 'બાજરો તો અમારે દેવો છે તે દેશું.'

અરજણભાઈએ સ્વામીની આજ્ઞા પાળી અને સ્વામીના આશીર્વાદથી વ્યવહાર પણ સુધરી ગયો.

અમરેલી બાજુના આંકડિયા ગામના સથવારા હરિભક્ત કલાભાઈ એક વાર સ્વામી માટે બાજરાનો કૂણો પોંક લાવ્યા. એ પોંક ઠાકોરજીને ધરાવીને જમ્યા પછી સ્વામીએ કલાભાઈને કહ્યું, 'તમારા છોકરા મોટા થયા. માટે હવે અમારી ભેગા ચાલો.' ત્યારે કલાભાઈએ કહ્યું, 'સ્વામી, હું આવું તો પાછળથી માણસો બોલે કે કલાભગત પોતાના કરજનો ભાર છોકરા માથે નાખીને ગયા.' સ્વામીએ તરત જ સાથેના સેવક હરિભક્તના નામની ભૂમ પાડીને કહ્યું, 'ક્યાં ગયા પુરુષોત્તમદાસ ? લાવો રૂપિયા, આનું કરજ ચૂકવી દો.' કોઈની પાસે ભગવાન ભજાવવાની સ્વામીની અકારણ કૃપા બાજરામાંથી વરસી પડી.

ક્યારેક કોઈ હરિભક્તે બાજરાના રોટલા ખવરાવીને સ્વામીને રાજી કરી લીધા છે. એક વાર બાબરિયા ગામમાં કૃપાનંદ સ્વામી અને ગુણાતીતાનંદ સ્વામી મંડળ સાથે આવ્યા હતા. ગામમાં એક માત્ર ગરીબ કોળી હરિભક્ત હતો. તેણે મંડળને રાત રોકવા ખૂબ તાણ કરી. સ્વામી એની સાધારણ આર્થિક દશા જાણતા હતા. એ કોળી ભક્ત કહે : 'મારે બે ભંભા બાજરો છે તમે રોકાવ.' સ્વામી બોલ્યા, 'તારો બે ભંભા બાજરો અમે બાર સાધુ જમી જશું તો તારા છોકરાવ ભૂખ્યા રહેશે.'

છતાં સ્વામી પેલાના પ્રેમાગ્રહ પાસે નમી ગયા અને સ્વામીએ કૃપાનંદ સ્વામી આગળ અને અંતરના આશીર્વાદ અપાવ્યા. જોકે ગામધણી દરબારે કોળી ભક્તને ઘણી રીતે મદદ કરી. મંડળને સાચવી લીધું તેથી એ કોળી હરિભક્તનો વ્યવહાર પણ સુધરી ગયો.

એક આડ વાત : સ્વામી અમરેલીનું મંદિર કરાવતા હતા અને સ્વામીની સેવામાં દાડમા ગામના ઈશ્વર ભટ્ટ હતા. એક વાર રાત્રે ઈશ્વર ભટ્ટ સ્વામીને ચરણ સેવા-પૂજા કરી પોઢાડતા હતા ત્યારે સ્વામીએ અમસ્તું અમસ્તું કહ્યું, 'ઈશ્વર તારી દાડમાની સીમના હીરપરાની વાડીના મૂળા બહુ સારા. ક્યારેક ઠાકોરજીના થાળમાં રોટલાની સાથે મૂળા આવે તો સારું.'

સ્વામી પોઢી ગયા પછી ઈશ્વર ભટ્ટ રાત્રે ૧૨-૦૦ વાગ્યે દોડતાં-દોડતાં દાડમા ૧૦ કિ.મી. જઈ મૂળા લઈ આવ્યા. સ્વામી વહેલી સવારે દાતણ કરવા ઊઠે એ પહેલાં પરથાર પર ગોઠવી દીધા. આ મૂળા જોઈ આશ્ચર્યથી સ્વામીએ પૂછ્યું : 'આ મૂળા કોણ લાવ્યું ?' ઈશ્વર ભટ્ટ બોલ્યા : 'સ્વામી, દેવતાઓ મૂકી ગયા છે.' અને સ્વામીનો અનેરો રાજીપો એ હરિભક્ત ઉપર વરસી પડ્યો.

૩. રોટલો અને આરોગ્ય :

બાજરો સૂકા હવામાનવાળા વિસ્તારોની બિનફળદ્રુપ એવી જમીનમાં ઓછાં પાણીમાં થતું ધાન્ય છે. તેથી ભારત તેમજ એશિયા, આફ્રિકાના અનેક અર્ધવિકસિત દેશોમાં કરોડો લોકોના મુખ્ય ખોરાક તરીકે પ્રચલિત છે. બાજરો લાખો ગરીબ માણસોને પ્રોટીન્સ, વિટામિન્સ અને મીનરલ્સરૂપે શક્તિનો સ્રોત પૂરો પાડે છે.

બાજરામાં કુદરતી રીતે ચરબી તત્ત્વ (Fats) પ્રમાણસર હોવાથી તેના રોટલામાં તૈલી પદાર્થનું મોણ નાખવાની જરૂર રહેતી નથી. ગરમ રોટલો સારી રીતે જમી શકાય છે. વાસી થાય તોપણ તેના કુદરતી તૈલી પદાર્થનો જલદી નાશ થતો ન હોવાથી દોઢ-બે દિવસ સુધી સહેલાઈથી ખાઈ શકાય છે. રોટલો જલદીથી બીજા ખોરાકની સામે બગડતો નથી. વળી, આ બાજરાના રોટલામાં એક પ્રાકૃતિક ગુણ છે કે તે થોડા વાસી થાય (સવારના સાંજે અથવા સાંજના સવારે) તો એની મીઠાશ વધી જાય અને જમનારા હોંશે હોંશે ખાઈ શકે છે. વળી, જો દેશી બાજરાના જાડા રોટલા હોય તો ૭૨ કલાક સુધી બગડતા નથી.

સ્વામિનારાયણ ભગવાનના સમયમાં એકાકી રહેનાર ઘણા હરિભક્તો (જેમ કે ભાદરાના ડોસા ભગત) બપોર અને રાત્રિના એક સામટા રોટલા બનાવી નાખતા. પછી રોટલાના સેન્ટરમાં નાનું કાણું પાડી દોરીમાં પરોવી ઘરમાં સિક્કાની જેમ ટીંગાડી દેતા અને ઉપર કપડું ઢાંકી દેતા. એક-બે ગ્રામ્યજનોને ત્યાં હમણાં સુધી આવા રોટલાના 'સિક્કા' જોવા મળેલા. ટૂંકમાં રોટલા વાસી થાય તોપણ તેમાં ફૂડ પોઈઝનિંગની ઘટનાઓ ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. બાજરાના ધાન્યની બેક્ટેરિયા સામે લડવાની શક્તિ અથવા નહીં સડવાની શક્તિ અન્ય ધાનની સામે ખૂબ જ વધારે હોય છે.

બાજરામાં પ્રોટીન્સ પણ વધારે હોય છે. ૮ થી ૬૦ ટકા સુધી પ્રોટીન્સ અને ૪૦ ટકા જેટલાં એમિનો એસિડ્સ વધારે હોય છે, જે શક્તિના સ્રોતનું કારણ છે. આગળના પૃષ્ઠ પર આપેલ કોષ્ટક તે વિશેષ માહિતી આપે છે.

શક્તિના સ્રોતની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ઘઉં, જુવાર અને મકાઈની સરખામણીમાં બાજરામાં વધારે કેલરી હોય છે. તેથી આયુર્વેદમાં બાજરાના રોટલાને બલવર્ધક અને પુષ્ટિકારક માનવામાં આવે છે. સાથે સાથે તેને ગરમ અને અગ્નિદીપક તેમજ ભારે પણ માનવામાં આવે છે.

બાજરામાં કેલરીનું પ્રમાણ ઘણું ઊંચું હોવાથી ઊંચરતાં બાળકો, યુવાનો અને સગર્ભા સ્ત્રીઓના આરોગ્યમાં ચમત્કારી પરિણામ લાવે છે. પુખ્ત વયની યુવાન મહેનતુ વ્યક્તિને આખા દિવસની ૧૮૦૦ થી ૨૨૦૦ કેલરીની જરૂરિયાત હોય છે. એક મોટા રોટલામાંથી(જેને કાઠિયાવાડી ભાષામાં ક્યાંક 'મઢો' પણ કહેવામાં આવે છે) ૩૦૦ કેલરી મળી રહે છે. અડદની દાળના એક વાટકામાંથી ૨૫૦-૩૦૦ કેલરી મળી રહે છે. આમ આખા દિવસ દરમ્યાન બે-ત્રણ રોટલા અને બે વાટકા જેટલી અડદની દાળ ખાનાર વ્યક્તિને લગભગ પૂરેપૂરું કેલરી પ્રમાણે પોષણ મળી રહે છે અને કોઈને કુપોષણ થતું નથી. કેમ કે બાજરાના રોટલામાંથી વિટામિન-બી કોમ્પ્લેક્સ, પોટેશિયમ, ફોસ્ફરસ, મેગ્નેશિયમ, લોહતત્ત્વ(આયર્ન), જિંક, ત્રાંબુ અને મેંગેનીઝ પણ હોય છે. આ એક એવું ધાન્ય છે જે 'ગ્લુટેન ફ્રી' ધાન્ય છે. જેથી બાજરાની આલ્કલાઈન પ્રોપર્ટી જળવાઈ રહે છે અને તેથી જ માત્ર સૂકો રોટલો ખાવાથી અને તેમાં મોઢાની લાળ ભળવાથી મીઠો લાગે છે. કદાચ તેથી જ કહેવત પડી હશે કે 'ગરીબના ઘરનો રોટલોય મીઠો હોય છે.'

બાજરો એનામાં રહેલા ઘટકોને હિસાબે જલદી સડતો પણ નથી. બાજરાની એક કપ ઘૂઘરી બાફીએ તો ત્રણ કપ જેટલો ખાદ્ય પદાર્થનો જથ્થો મળે છે. જેથી ત્રણ વ્યક્તિઓને સહેલાઈથી એનો નાસ્તો પૂરો થઈ રહે છે. વળી, એ નાસ્તો પોષણની રીતે પણ સારો ગણાય છે. એક કપ ઘૂઘરીમાંથી ૨૮૬ કેલરી પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીજમહારાજે કારિયાણીમાં તળાવ ખોદાવ્યું. ત્યારે આજુબાજુનાં ગામના ભક્તો તેમાં ખોદકામનો પરિશ્રમ કરતા. તેમને શ્રીહરિ સહેજ નજીકમાં પલાળેલો બાજરો ને તલ એક એક છાલિયું આપતા. રોજ ૧૦-૧૨ મણ બાજરો રાત્રે પલાળી દેતા, આ એક ટંકના ભોજનમાં પણ ભરપૂર શક્તિ અનુભવાતી.

ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના વખતમાં ખિમિયાનંદ, અક્ષરાનંદ, ધર્માનંદન વગેરે કેટલાક સાધુઓને ત્યાગ-વૈરાગ્યની ખુમારી અનેરી હતી. તેઓ કેવળ પાણીમાં બાજરાનો લોટ 'ડોઈ' પલાળી પી જતા ! આવા સાધુઓને લોટિયા સાધુઓ કહેવામાં આવતા. લોટ પીવા છતાં પણ આ સાધુઓનો જીવનકાળ દીર્ઘ હતો એનું એક કારણ કે તેઓ મોટેભાગે બાજરાનો લોટ પાણીમાં ભેળવીને પી જતા.

ભાદરાના ડોસા ભગત કેવળ લૂખો રોટલો જમતા. કોઈ પૂછતું, 'લૂખું ખાવ છો ?' તો જવાબ આપતાં, 'લૂખું ખાય એ હરામ ખાય, હું તો મહારાજને સંભારીને જમું છું.' જીવનભર લૂખો સૂકો રોટલો ખાનારા આ હરિભક્ત લાંબું જીવ્યા છે.

ટૂંકમાં બાજરો એક એવું ધાન્ય છે જે સંપૂર્ણતાની નજીક છે, બીજા પૂરક આહારોની કસર લગભગ પૂરી પાડે છે. સૌરાષ્ટ્રના એક શહેરના ઓર્થોપેડિક સર્જન પણ બાજરાપ્રેમી છે. બંને વખતના ભોજનમાં ઘણાં વર્ષોથી રોટલા જ લે છે. એમનું કહેવું છે કે ઓસ્ટીઓપોરોસીસ (હાડકાનું છિદ્રાળુપણું) બાજરાથી અટકે છે અને મોટી ઉંમરે થતા થાપાના હાડકાના ફેક્ચર ઓછાં થાય છે.

ટૂંકમાં, આજના મોંઘવારીના કપરા કાળમાં 'ગુણાતીત મેનુ' લોકભોગ્ય કરાવ્યું હોય, તો ખર્ચો ઓછો, પૂરતાં પોષક તત્ત્વો મળી રહે, તેમજ બીમારીની શક્યતા ઘણી ઓછી કરી શકાય તેમ છે.

અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ જીવનભર બાજરાના રોટલાનો સાદો ખોરાક લઈને પોતાનું શરીર ૮૨ વર્ષની ઉંમર સુધી નિરામય રાખ્યું હતું. સ્વામી અતિ આહાર કે વિવિધ પ્રકારના આહાર કરતા નહીં છતાં એમનું શરીર કસાયેલું હતું. છાતી ઊપડતી હતી. ભરાવદાર બાવડા (Biceps) હતા. આજના બાવડાબાજ રમતવીરોને પણ શરમાવે એવું શરીરસૌષ્ઠવ સ્વામી ધરાવતા હતા.

પગની પિંડીઓ ફૂટબોલના જગવિખ્યાત રમતવીરો કરતાં પણ સ્નાયુબદ્ધ હતી. સ્વામીએ ત્યાગાશ્રમમાં પગરખાં પણ પહેર્યાં નથી અને પોતે કહેતા અમે ચાલીએ ત્યારે કાંટાની શૂળો પણ કટ કટ તૂટી જાય. પગમાં કાંઈ થતું નહીં. સ્વામી વર્ષમાં બે વખત (કાર્તિક સુદ પૂનમ અને ચૈત્ર સુદ પૂનમ) વડતાલ ચાલીને આવ-જા કરતા. એ સિવાય અન્ય દેશ વિભાગોનું વિચરણ જુદું રહેતું. સ્વામી સાધુ થયા પછી આ લોકમાં રહ્યા ત્યાં સુધી રોજનું સરેરાશ કેટલા કિલોમીટર ચાલ્યા હશે, એ પણ એક અધ્યયનનો વિષય છે. સ્વામી એક દિવસમાં ચાલીશ ગાઉ ચાલી નાખતા. ભગવદ્ગોમંડલ કોશની વ્યાખ્યા અનુસાર, એક ગાઉ એટલે પોણા બે માઈલનું અંતર થાય. અર્થાત્ સ્વામી દસ-બાર કલાકમાં ૧૪૦ માઈલનું (૨૨૫ કિલોમીટર) અંતર કાપી નાખતા. સ્વામિનારાયણ ભગવાનની અંતિમ મુલાકાત દર્શન વખતે સ્વામી પોતાની ૪૫ વર્ષની ઉંમરે જૂનાગઢથી આ ઝડપે ગઢડા પધાર્યા હતા. (ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર, ભાગ-૧, પૃ.૨૦૦)

સ્વામીનું વિચરણ મહદ્ અંશે જીવનનાં છેલ્લાં વર્ષો સુધી પગપાળા રહેલું. છતાં જીવનના છેલ્લાં વર્ષો દરમ્યાન ક્યારેક તેઓ ટટ્ટુ જેવા નાના કદના ઘોડા ઉપર બેસતા. કોઈ કહેતું 'સ્વામી સારું ઘોડું રાખો ને !' તો સ્વામી કહેતા, 'આના બે ફાયદા છે. ઘોડું નાનું છે તે ખાય ઓછું અને હું પડું તો વાગે ઓછું!' એમ કહી તેઓ હસી પડતા.

સ્વામીને શરીરની યુસ્તતા (Fitness) અને આરોગ્ય વિષે સતત અનુસંધાન હતું. તેઓ કમર ઉપર દોરી બાંધી રાખતા. દોરી ખેંચાય કે યુસ્ત થાય તો પેટ વધી ગયું છે એમ માની લાગલગાટ ત્રતો-ઉપવાસો કરી ફરીથી શરીરની સ્થૂળતા ઘટાડી નાખતા.

સ્વામી જીવનભર આવો સાદો ખોરાક જમ્યા છતાં એમની શારીરિક યુસ્તી (Physical Fitness) છેક સુધી એવી ને એવી હતી. તેઓ જે રાત્રે ધામમાં ગયા તે આષાઢી સંવત ૧૯૨૪ આસો સુદ ૧૩ તે દિવસે સાંજ સુધી સ્વામી એકદમ સ્વસ્થ હતા. તે દિવસે તેમણે બાજરાનો રોટલો અને ગવારફળી શાક ભોજનમાં લીધું હતું. આ દિવસે સવારે ગોંડલના દીવાન હરજીવનભાઈ દવે એમનાં દર્શને આવ્યા હતા. દીવાન સ્વામીથી ઉંમરમાં નાના હતા. સ્વામી એ વખતે બારસનાં પારણાં કરી બુંદદાણાનો કઠણ કહી શકાય એવો મુખવાસ જમતા હતા. એમને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને બોલ્યા : 'સ્વામી હજુ તમારે દાંત છે ?' સ્વામી બોલ્યા : 'દાંત તો છે પણ કાચા ચણા ચાવીએ એવા.' દવે બોલ્યા : 'આપને કેટલાં વરસ થયાં ?' સ્વામી : '૮૨ વરસ.' દવેએ હાથ જોડી કહ્યું, 'સ્વામી મારા દાંત કેમ વહેલા પાડી નાખ્યા.'

સ્વામી બોલ્યા : 'દવે એ બધું ભગવાનના હાથમાં છે. બરાબર એ જ વખતે મંદિરના દરવાજામાં કોઈ ઢોર પેઠું. સ્વામીએ દૂરથી જોયું અને કહ્યું,

‘કોઈ હોય તો ઓલ્યું ઢોર હાંકજો...’

હરજીવનને ફરી આશ્ચર્ય થયું, ‘સ્વામી ! આટલે બધે દૂર સુધી જોઈ શકો છો ?’ સ્વામીએ કહ્યું, ‘દેવે ! હજુ તો અમે ચંદ્રમાના અજવાળે શિક્ષાપત્રીનો પાઠ કરીએ છીએ.’ સ્વામીએ આશ્ચર્યોની પરંપરા સર્જી, પરંતુ આશ્ચર્યની પરાકાષ્ટા તો બીજે દિવસે સવારે સાંભળ્યું કે સ્વામી તો આગલી રાત્રે ધામમાં ગયા છે.

ગોંડલ સ્ટેટના ચાણક્ય ગણાતા અને કઠણ હૃદયના એવા આ દીવાન સ્વામીશ્રીના પાર્થિવ દેહ આગળ પોકે પોકે રડ્યા. એમને સમજાતું ન હતું કે શારીરિક રીતે સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત માણસ મંદવાડ વગર યોગક્રિયા દ્વારા કેવી રીતે દેહ મૂકી શકે.

આ દીવાને દીવાનગીભરી સ્થિતિમાં રડતાં રડતાં સંપ્રદાયના પ્રખર વિદ્વાન અચિંત્યાનંદ બ્રહ્મચારીને પૂછ્યું, ‘બ્રહ્મચારી કહો તો ખરા, આવા પુરુષ તમારા સત્સંગમાં હવે કેટલા છે ?’ બ્રહ્મચારી બોલ્યા, ‘એકમેવ અદ્વિતીયમ્! સ્વામી જેવા તો એ એક જ હતા !’

ઠ. ગુરુપરંપરામાં રોટલો :

ભગતજી મહારાજે પણ ઠાકોરજી જમાડવામાં શરૂઆતમાં વર્ષો સુધી બાજરાના રોટલાનો ઉપયોગ કર્યો છે. ભાદરોડમાં ભગતજી મહારાજે ‘રોટલા-ઉત્સવ’ કર્યો હતો. અને દૂબળી-પાતળી કાયાવાળા શાસ્ત્રીજી મહારાજને પ્રેમાગ્રહથી સાડાત્રણ રોટલા ખવરાવ્યા હતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞાથી યોગીજી મહારાજે ત્રીસ વરસ સુધી દાડિયા-કડિયા હરિભક્તો માટે રોટલા ઘડવાની સેવા કરી છે.

નિર્ગુણ સ્વામીને અડદની દાળ બિલકુલ ભાવતી નહીં (બીજા ‘શાક’ હતાં પણ નહીં.) શાસ્ત્રીજી મહારાજ પોતે અડદની દાળ પીરસતા નીકળ્યા. (શાસ્ત્રીજી મહારાજ જાતે ખૂબ સારી દાળ બનાવી હતી) નિર્ગુણદાસ સ્વામીએ અડદની દાળ પીરસાતી જોઈ પોતાનું પાતર ઊંધું વાળી દીધું અને બીજી દિશામાં જોવા લાગ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ એમનું પત્તર ચતું કરી આખું ભરી દીધું અને આજ્ઞા કરી રોટલો યોળી જમી જાવ. નિર્ગુણ સ્વામી કહે છે આ પ્રસંગ પછી મને અડદની દાળ ખૂબ ભાવવા માંડી.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પણ રોટલા પોચા સારી રીતે બનાવી જાણે છે. એક વખતે આદિવાસીના કુબામાં પધરામણી વખતે કોઈ હરિભક્ત બાઈ ચૂલા ઉપર તાવડીમાં રોટલો નાખી બહાર નીકળી ગઈ હતી.

સ્વામી કુબામાં પધાર્યા અને પરિસ્થિતિ પામી ગયા અને એ તાવડી ઉપર રોટલો ફેરવી અને તુરત કુબા બહાર નીકળી ગયા. સ્વામી એક વાર બોલેલા ઘોડો રોજ ફેરવવો પડે નહીં તો બીમાર પડે. નાગરવેલનાં પાન પણ રોજ ફેરવવાં પડે નહીં તો બગડી જાય અને તાવડી પર રોટલો પણ ફેરવવો પડે નહીં તો બળી જાય.

ફૂટનોટ : ૧. ગળ્યા પદાર્થો : મીઠાઈઓ, ખાંડ, ગોળ, સાકર વગેરે. ચીકણા પદાર્થો : જમતી વખતે હાથ ચીકણો થાય અથવા જમવાનું પાત્ર ચીકણું થાય એવા ખાદ્ય પદાર્થો (ઘીવાળા, ચાસણીવાળા, તેલી પદાર્થો). વધાર્યા : અનેક પ્રકારનાં ફરસાણ કે વધારથી મધમધતાં શાક. ધૂંગાર્યા : ધુમાડો નીકળે તેવી ગરમાગરમ રસોઈ. સ્વામીએ મિષ્ટાન્નવાળી પાકી રસોઈઓ કાચમ માટે પાછી ઠેલી છે. દૂધપાક માટે દૂધના દેગડા આવે તો સ્વામી બોલી ઊઠતા : ‘ઉપાડ તારા દેગડા.’ વળી, કોઈ મોટાએ દુરાગ્રહ કરી પાકી રસોઈ પરાણે કરાવી હોય, તો એ રસોઈ ચોક્કસ બગડી જ હોય. છેલ્લી અવસ્થામાં કોઈ પ્રેમી હરિભક્તને રાજ કરવા અથવા કોઈનું સારું થાય એ હેતુથી અથવા કોઈ મોટા હરિભક્તને સારી પ્રસાદી મળે એ માટે જવલ્લે જ પાકી રસોઈની છૂટ આપી હોય. અને તેઓ તો ભાગ્યે જ તે જમ્યા હોય અને એ પણ નખ જેટલું જ ! તેથી જ ગુણાતીત સંતોને ‘નખ-જમણા’ કહેવામાં આવે છે. આંગળીનો નખ ઉતારીએ અને જેટલો નખ હાથમાં આવે તેના ભારોભાર ખાદ્ય પદાર્થો અંગીકાર કર્યા હોય અને બાકીનું બધું બીજાને પીરસાવી દે. આપણે યોગીજી મહારાજ અને પ્રમુખસ્વામી મહારાજને એવી જ ગુણાતીત રીતે જમતા જોયા છે.

૨. અમરેલીના અ.નિ. સંનિષ્ઠ હરિભક્ત બાલુભાઈ રૂડાભાઈ માંગરોળિયા(જેઓ ૧૦૩ વર્ષે ધામમાં ગયા હતા)ના સ્વમુખે ઘણી વાર સાંભળેલું કે એમનાં માતૃશ્રી અમૂલાબા (૧૦૧ વર્ષ) પોતાના સ્વહસ્તે બાજરો, અડદની દાળ અને અન્ય સીંધાં તૈયાર રાખતાં, જે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની ઝોળીમાં જતું. અમૂલાબાના કહેવા પ્રમાણે અમરેલીની આજુબાજુનાં પીઠવાજાળ, દેવરાજિયા, કમિગઢ, વાંકિયા વગેરે અને શેત્રુંજી નદીના કાંઠે આવેલાં અનેક ગામડાંઓમાંથી ધર્માદામાં બાજરો ખૂબ આવતો. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ બાબરિયાવાડ કહેતાં બગસરામાં ગોદામો ઊભાં કર્યાં હતાં. આ બાજરો અહીં રાખવામાં આવતો અને જરૂર પડે ગાડાંઓ દ્વારા બગસરાથી જૂનાગઢ મંદિરે પહોંચાડવામાં આવતો.

સ્વામીના પ્રભાવથી જૂનાગઢના મંદિરમાં બાજરાની આવી વિપુલ આવક જોઈને ગઢડા મંદિરના વહીવટદારોને થયું કે, અમરેલી ગઢડામાં ભળી જાય તો આ આવક ગઢડાની થઈ જાય. આથી એમણે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ અમરેલીનો ખૂબ પક્ષ રાખીને અમરેલીને પોતાની પાસે રાખ્યું અને ગઢડામાં ભળતું અટકાવ્યું. અલબત્ત સ્વામીને બાજરાની આવક કરતાં સ્થાનિક મુમુક્ષુઓના ભક્તિભાવ અને સમર્પણ પ્રત્યે આદર અને પ્રેમ હતો. એ ઈતિહાસ-પ્રસિદ્ધ પ્રસંગ છે.

બોક્ષ મેટર :

બાજરો, ચોખા, દાંઈ અને અન્ય અનાજમાં પોષક તત્ત્વો (પ્રતિ ૧૦૦ ગ્રામ ખાદ્ય વસ્તુ; ૧૨% આર્દ્રતા)

ધાન્ય	પ્રોટીન-એ	ચરબી	એશ	રેસાતત્ત્વ	કાર્બોહાઈડ્રેટ	એનર્જી	કેલ્શિયમ	લોહતત્ત્વ	થાયમીન	રિબોફલેવીન	નાયસીન
(ગ્રા.)	(ગ્રા.)	(ગ્રા.)	(ગ્રા.)	(ગ્રા.)	(ગ્રા.)	(કિ.કેલરી)	(મિ.ગ્રા.)	(મિ.ગ્રા.)	(મિ.ગ્રા.)	(મિ.ગ્રા.)	(મિ.ગ્રા.)
ચોખા	૭.૮	૨.૭	૧.૩	૧.૦	૭૬.૦	૩૬૨	૩૩	૧.૮	૦.૪૧	૦.૦૪	૪.૩

ઘઉં	૧૧.૬	૨.૦	૧.૬	૨.૦	૭૧.૦	૩૪૮	૩૦	૩.૫	૦.૪૧	૦.૧૦	૫.૧
મકાઈ	૯.૨	૪.૬	૧.૨	૨.૮	૭૩.૦	૩૫૮	૨૬	૨.૭	૦.૩૮	૦.૨૦	૩.૬
જુવાર	૧૦.૪	૩.૧	૧.૬	૨.૦	૭૦.૭	૩૨૯	૨૫	૫.૪	૦.૩૮	૦.૧૫	૪.૩
બાજરો	૧૧.૮	૪.૮	૨.૨	૨.૩	૬૭.૦	૩૬૩	૪૨	૧૧.૦	૦.૩૮	૦.૨૧	૨.૮

બોક્ષ મેટર - ૨ :

એક કપ બાજરાની ઘૂઘરીમાં પોષક તત્ત્વો

કેલરીઝ	૨૮૬
કુલ ચરબી (ગ્રા.)	૨.૪
સેચ્યુરેટેડ ચરબી (ગ્રા.)	૦.૪
મોનો-અનસેચ્યુરેટેડ ચરબી (ગ્રા.)	૦.૪
પોલી-અનસેચ્યુરેટેડ ચરબી (ગ્રા.)	૧.૨
રેસાતત્ત્વ (ગ્રા.)	૩.૧
પ્રોટીન (ગ્રા.)	૮
કાર્બોહાઈડ્રેટ (ગ્રા.)	૫૭
કોલેસ્ટેરોલ (મિ.ગ્રા.)	૦
સોડિયમ (મિ.ગ્રા.)	૫
થાયમીન (મિ.ગ્રા.)	૦.૩
નાયસીન (મિ.ગ્રા.)	૩.૨
મેગ્નેશિયમ (મિ.ગ્રા.)	૧૦૬
ઝિંક (મિ.ગ્રા.)	૨.૨

Sources : United States National Research Council. 1982 USDA/HNIS. 1984.

૨.

સ્વામિનારાયણ વેદાંત લેખમાળા અંતર્ગત : શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ચિંતન - ૧૮ સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષની ઓળખ : જેને રાગ, ભય અને ક્રોધ ન હોય...

(અધ્યાય : ૨)

- સા ઘુ ભ દ્રે શ દા સ (ષડ્દર્શનાચાર્ય, પીએચ.ડી., ડી.લીટ)

વ્યક્તિત્વવિકાસ આજની સૌથી મોટી અને વ્યાપક ઝંખના છે. અવિકસિત વ્યક્તિત્વના પરિણામે ઔદ્ધિક અને માનસિક પીડાથી દુઃખી થતો મોટો વર્ગ આજે સમાજમાં જીવી રહ્યો છે. તે સદા વ્યક્તિત્વ વિકાસ માટે મથતો રહે છે. એટલે જ તો બાહ્ય આવડતો કેળવીને પોતાના વ્યક્તિત્વને વિકસિત કરવા ઇચ્છે છે, પરંતુ જ્યારે એવી આવડતોથી પોતે વંચિત રહી જાય અથવા તો એ આવડતો પામીને પણ જીવનના સાચા વિકાસની અનુભૂતિ ન થાય ત્યારે તેની પીડા દ્વિગુણિત થઈ જાય છે. પછી તે ક્યારેક લઘુતાગ્રંથિથી ઘેરાઈ જાય છે. ક્યારેક ભયગ્રસ્ત થઈ જાય છે. ક્યારેક વધુ પડતો આક્રમક બની જાય છે. ક્યારેક ધ્વંસકારી વલણ અપનાવી લે છે. તે મિથ્યા આચરણ કરવા લાગે છે. તેનામાં તસ્કરતા, હઠવાદિતા આવી જાય છે. અનુશાસનહીન થઈ જાય છે. આવા ને આવા દોષો વધવા લાગે છે અને માનવી વિષાદની ઊંડી ખાઈમાં ઘડેલાઈ જાય છે.

આવી પીડામય પરિસ્થિતિમાંથી ઉગારવા ભગવદ્ગીતા સ્થિતપ્રજ્ઞતાને ઉજાગર કરે છે. સ્થિતપ્રજ્ઞતા સાચી અને સુખમય સમજણોની ખાણ છે. તેમાં જ વ્યક્તિત્વના સાચા અને સંપૂર્ણ વિકાસનું રહસ્ય સમાયું છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનના વ્યક્તિત્વને વિકસાવવા યાદે છે. તેથી તેને સ્થિતપ્રજ્ઞતાની ઊંડી સમજ આપે છે. તેમાં આ પૂર્વે ‘દુઃસ્થેષ્વનુદ્વિગ્નમનાઃ સુસ્થેષુ વિગતસ્પૃહઃ’ (ગીતા ૨/૫૬) એમ કહીને દુઃખના પ્રસંગોમાં ઉદ્વેગ ન પામવાની અને સુખના પ્રસંગોમાં છકી ન જવાની સમજ આપી. ત્યાર પછી જે ઉપદેશ્યું તે હવે જાણીએ.

■ વીતરાગભયક્રોધઃ -

સ્થિતપ્રજ્ઞને રાગ, ભય અને ક્રોધ ન હોય :

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે, ‘વીતરાગભયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિ-રુચ્યતે’ અર્થાત્ જે વ્યક્તિમાંથી રાગ, ભય અને ક્રોધ ચાલ્યા ગયા છે તેવો મુનિ સ્થિરબુદ્ધિવાળો કહેવાય છે. (ગીતા ૨/૫૬)

રાગ એટલે આસક્તિ, તૃષ્ણા, લાલસા, વાસના. આસક્તિનો પ્રભાવ બુદ્ધિ પર હંમેશા ઇલાચલો રહે છે. સુખની સ્પૃહા કે દુઃખને લીધે થતી ઉદ્વિગ્નતા, આ બંનેનાં મૂળ તો રાગ એટલે કે આસક્તિમાં રહેલાં છે. કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિમાં આસક્તિ જાગે એટલે સહેજે જ બુદ્ધિ તે આસક્તિને અનુકૂળ વિચાર કરવા લાગે છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં આયોજનો કરવા લાગી જાય છે. તેને પામવાની તીવ્ર તાલાવેલી જગાડી દે છે. પરિણામે તે આસક્તિ જો સંતોષાય અથવા તો તેમાં જે સહાયરૂપ થાય ત્યારે સુખની લાગણીઓથી અંતઃકરણ મલકાવા લાગે. અને જો તે આસક્તિ ન સંતોષાય અથવા તો તેમાં જો કોઈ અંતરાય કરે તો તેનું અંતઃકરણ દુઃખની લાગણીઓથી ઘેરાઈ જાય અને તે અંતરાય કરનારને વિષે એટલો જ તીવ્ર દ્વેષ જગાડી પોતે જ અસ્થિર થઈ જાય છે. આવા સમયે વૈચારિક પંગુતા ઘર કરી બેસે છે. પછી તે વ્યક્તિ કાં તો ભયગ્રસ્ત થઈ બેસે છે, કાં તો ક્રોધાગ્નિમાં બળવા લાગે છે.

અર્જુન આવી પરિસ્થિતિમાં આવેલો દેખાય છે. સ્વજનાસક્તિએ તેની બુદ્ધિને પ્રભાવિત કરી મૂકી છે. આથી તેની બુદ્ધિ અત્યારે સ્વજનાસક્તિને અનુકૂળ જ વિચારે છે. આયોજનો પણ એવાં જ કરવા લાગી ગયો છે. તેમાં આ યુદ્ધનો પ્રસંગ અંતરાય કરી રહ્યો છે. આથી તેની બુદ્ધિ અસ્થિરતાનો શિકાર બની જાય છે. આથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેને રાગ, ભય અને ક્રોધથી રહિત થવાનો ઉપદેશ આપે છે.

રાગ, ભય અને ક્રોધ એટલે અનિષ્ટતાનું ત્રેખડ ! તેમાંય રાગ જ જાણે પાપાધિપતિ છે. ભય અને ક્રોધ તો તેની પ્રતિક્રિયા જેવા છે. રાગ છે એટલે ભય છે. રાગ છે એટલે ક્રોધ છે. રાગ ટળે તો ભય, ક્રોધ વગેરે બધું ટળે. સ્થિતપ્રજ્ઞતા રાગભંજિકા છે. આથી સ્થિતપ્રજ્ઞતા પામનાર વીતરાગિતા, નિર્ભયતા અને ક્રોધશૂન્યતાના શણગારથી સદાય સજાયેલો રહે છે.

■ વીતસગ :

રાગ શબ્દ વ્યાકરણશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ‘રજ્જ્’ ધાતુમાંથી બનેલો છે. ‘રજ્જ્’ ધાતુનો અર્થ થાય છે - રંગવું. માનવી જ્યારે કોઈ પણ વસ્તુ કે વ્યક્તિમાં આસક્ત થાય છે ત્યારે વાસના તે માનવીનાં અંતઃકરણને પોતાના રંગોથી રંગી નાંખે છે. એટલે જ આ વાસનાને રાગ કહેવામાં આવે છે. હા, તે સમયે બુદ્ધિ કાર્ય ન કરે એવું નથી હોતું, પરંતુ ત્યારે એ બુદ્ધિ જે કાંઈ કરે તે પોતાની વાસનાને અનુકૂળ રહીને જ કરે છે. આસક્તિના જબરજસ્ત પ્રભાવમાં બુદ્ધિ દબાયેલી રહે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં પોતાના માનસિક વલણને સમજવામાં ભૂલ કરી બેસવાની શક્યતાઓ વધી જાય છે. પોતે લીધેલા નિર્ણયો જ સાચા નિર્ણયો લાગે. પોતાનું આચરણ જ યોગ્ય લાગે. રાગના રંગોની આ કરામત છે.

પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ ભગવાન સ્વામિનારાયણે આ જ વાત એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવી છે. તેમણે કહ્યું - મન છે તે જગતની વાસનાએ કરીને વસાણું છે. જેમ ફૂલે કરીને તિલ વસાય છે. (વચનામૃત ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ-૩૮)

પહેલાના સમયમાં ફૂલમાંથી અત્તર બનાવવા માટે એક વિશિષ્ટ પદ્ધતિ હતી. તેમાં જે ફૂલનું અત્તર બનાવવું હોય તે ફૂલનો એક થર પાથરવામાં આવે. તેના પર એટલી જ જગ્યામાં તલનો થર પાથરવામાં આવે. આ રીતે ફૂલ અને તલના ઉપરાઉપરી ઘણા થર બનાવી તેની ઉપર વજન મૂકી થોડા

દિવસ દાબી રાખવામાં આવે. આથી તે ફૂલની સુગંધના પાશ તલમાં આવી જાય. પછી તે તલને પીલવાથી જે અત્તર બને તે ફૂલનું સુગંધિત અત્તર હોય છે.

આ દૃષ્ટાંતનો ભાવ એ છે કે આપણું મન, કહેતાં અંતઃકરણ તલને ઠેકાણે છે અને વાસના એટલે કે રાગ તે તો ફૂલ છે. તે વાસનાના પાશથી અંતઃકરણ છવાઈ જાય છે. આથી જેવી વાસના તેવું અંતઃકરણ થઈ જાય છે.

અર્જુનનું અંતઃકરણ એવી વાસનાના પાશથી છવાઈ ગયું છે. આથી તેની બુદ્ધિ આસક્તિને વશ થઈ નિર્ણયો કરવા લાગી છે. એટલે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેને વીતરાગી થવાનું કહે છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞતામાં વીતરાગી થવાનું રહસ્ય સમાયું છે. શ્રીકૃષ્ણે સ્થિતપ્રજ્ઞતાની વ્યાખ્યા કરતાં પ્રથમ શ્લોકમાં જ આ રહસ્ય ઉદ્ઘાટિત કરી દીધું હતું. તેમણે કહ્યું -

‘પ્રજહાતિ યદા કામાન્ સર્વાન્ પાર્થ મનોગતાન્ ।

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ત-દોચ્યતે ॥’

અર્થાત્ હે પાર્થ ! મનુષ્ય જ્યારે મનમાં રહેલી સઘળી કામનાઓને ત્યજી દે અને પોતાના આત્મામાં રહેલા પરમાત્મા વડે જ સંતુષ્ટ રહે ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. (ગીતા ૨/૫૫)

પરમસંતુષ્ટને રાગ ક્યાંથી જાગે ? એક વાર સર્વોત્તમ, સર્વ-સુખમય પરમાત્માને પામ્યો એટલે વૈરાગ તો તેનામાં રમતો ફરે. પરમાત્માનુરાગી થયા પછી માયાવી રાગને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી એમ ગીતાનું કહેવું છે.

સત્પુરુષો સદાય આવી વીતરાગી અવસ્થામાં રાયતા હોય છે.

પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ શ્રીપ્રમુખસ્વામી મહારાજ એટલાન્ટામાં (અમેરિકા) બિરાજમાન હતા. એક દિવસ રસોડા વિભાગના સ્વયંસેવકો આજની રસોઈની વાનગીઓથી ભરેલો થાળ લઈને આવ્યા. એક સ્વયંસેવકે સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું, ‘બાપા, આમાંથી આપને શું ભાવે?’ સ્વામીશ્રી તરત જ કહે, ‘ભગવાન જે જમે તે બધું જ ભાવે. ભગવાનના થાળમાં જે આવે તે જમી લેવું.’

ઈ.સ. ૧૯૮૫માં સ્વામીશ્રી મંદિર પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે લંડન ગયા હતા. ત્યાં નૂતન હવેલીનું કામ પણ ચાલતું હતું. તે નિહાળવા સ્વામીશ્રી પધાર્યા. ત્યારે ત્યાં મેલવીન નામનો એક અંગ્રેજ કારીગર કામ કરતો હતો. તેને સાધુ બ્રહ્મવિહારીદાસે સ્વામીશ્રીના બ્રહ્મચર્યની વાત કરી. તેને આશ્ચર્ય થયું. તેથી સ્વામીશ્રી જ્યારે તેની નજીક આવ્યા ત્યારે તેણે એકદમ જ પૂછી લીધું કે કેટલા સમયથી આ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે? અંગ્રેજીમાં તેનો ઉત્તર આપતાં સાધુ બ્રહ્મવિહારીદાસ કહે, ‘૬૦ વર્ષથી.’ આ સાંભળી સ્વામીશ્રી તુરંત બોલ્યા કે, ‘૬૦ વર્ષથી નહીં પણ ૭૫ વર્ષથી આ વ્રત પળાય છે.’ (જન્મથી જ વિષયભોગની કામના જાગી નથી એમ તેઓના શબ્દોનું તાત્પર્ય હતું. કારણ કે સ્વામીશ્રીની ઉંમર ત્યારે ૭૫ વર્ષની હતી.)

સંપ્રદાયના વિદ્વાન સંત સાધુ શ્રુતિપ્રકાશદાસ સ્વામીએ એક વાર પોતાની ભાવના ગુરુહરિ શ્રીપ્રમુખસ્વામી મહારાજ સમક્ષ પ્રગટ કરતા કહ્યું કે - બનારસમાં પંડિતોની હાજરીમાં મહા-મહોપાધ્યાય તરીકે આપનું સન્માન થાય એવી પ્રાર્થના અમે છપૈયામાં કરી છે. આ સાંભળી સ્વામીશ્રી કહે, ‘એ બધું તો પંડિતોને શોભે, અમારે તો સ્વામી મળ્યા એટલે મહામહોપાધ્યાય થઈ ગયા.’

■ વીતભય :

ભય ! ભય અટલે બીક, ડર. સંપૂર્ણપણે આંતરિક રીતે બનતી આ બાબત છે. ભય એક પ્રકારનો માનસિક વિકાર છે. કોઈ ને કોઈ પ્રકારના ભયથી માનવી પીડાતો જ હોય છે. જાણે મનુષ્યમાત્ર પર તેણે પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવ્યું છે. કોઈને અમુક વસ્તુનો ભય હોય, કોઈને અમુક ક્રિયાનો. કોઈને અમુક વ્યક્તિ, જીવજંતુ, પક્ષી કે પ્રાણીનો કે પછી કોઈને અમુક પરિસ્થિતિનો. કોઈ અંધકારમાં ભયભીત થાય તો કોઈ એકાંતથી ગભરાય. કોઈ બંધિયાર જગ્યામાં ભય પામે, તો કોઈ ઘર બહાર નીકળતાં ગભરાય. કોઈ એકલા ન રહી શકે તો કોઈ ભીડમાં બેબાકળા થઈ જાય. કોઈને અપમાનિત થવાનો ભય હોય તો કોઈ મારાથી કાંઈક ભૂલ થઈ જશે એવી આશંકાને લીધે ગભરાતા હોય. આ સિવાય પણ આર્થિક, વ્યાવહારિક, કૌટુંબિક, સામાજિક, શારીરિક કે પછી એના જેવી અન્ય કોઈ બાબત વિષયે અસલામતીના વિચારોથી ઉત્પન્ન થતો ભય પણ પ્રસિદ્ધ છે.

આપણે જ્યારે ભયભીત થઈએ છીએ ત્યારે આપણામાં તે ભયજનક વસ્તુ, ક્રિયા, વ્યક્તિ, પ્રાણી કે પરિસ્થિતિથી દૂર જવા અથવા તો બચવાનો તીવ્ર તલસાટ જાગી ઊઠે છે. આથી તેમાં જ્યારે વિલંબ થાય છે ત્યારે આપણી બુદ્ધિ અસ્થિરતાનો ભોગ બને છે. બેબાકળી બની જાય છે.

આધુનિક ભાષામાં આવા ભયને ફોબિયા (phobia) કહે છે. આજે દુનિયાભરમાં આ પ્રકારના ભયના નિવારણ માટે ઘણા પ્રકારની મનોવૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓનો પ્રચાર-પ્રસાર થયો છે. ઔષધિઓ પણ શોધાઈ છે. આમ છતાં આ પદ્ધતિઓ કે ઔષધોના ઉપચાર દ્વારા પણ માનવી સંપૂર્ણપણે ભયરહિત જીવનનો અહેસાસ કરી શક્યો નથી. તેની સામે ગીતામાં સંભળાતો આ સ્થિતપ્રજ્ઞતાનો ઉપદેશ આપણને નિર્ભયતાની ભૂમિકાએ પહોંચાડવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. ભગવાન સર્વકર્તાહર્તા છે, ભગવાન સર્વનિયામક છે, ભગવાન જ સર્વોપરી સત્તા છે. એ ભગવાન મારી સાથે છે, મારી સામે છે, પ્રત્યક્ષ છે... આ પ્રકારે ભગવત્સ્વરૂપના નિશ્ચયની ગાંઠ બુદ્ધિમાં બંધાઈ જાય તેને દુનિયાની કઈ વસ્તુ ભય પમાડી શકે ? આથી ગીતા કહે છે - ‘ભયભીત થાવ છો ?’ ભલે, પણ ચિંતા કરશો નહીં. પરમાત્મ-સ્વરૂપમાં સ્થિતપ્રજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરો. નિર્ભયતા આપ મેળે તમને આવી મળશે. તમે ક્યારેય ભય નહીં પામો. પછી તો તમે પણ કેસરી સિંહની જેમ નિઃશંકપણે અને નિર્ભયતાથી આ સંસારરૂપી અરણ્યમાં વિચરી શકશો.

સત્પુરુષો સર્વથા, સર્વદા અને સર્વત્ર નિર્ભયતાથી ભરેલા હોય છે. તેઓની ક્રિયાઓમાં, વિચારોમાં કે સમજણોમાં સ્થિતપ્રજ્ઞતાનો પ્રભાવ ખૂબ સહજપણે ઝળહળતો હોય છે. સર્વોપરી, સર્વકર્તા અને સર્વશક્તિમાન પરમાત્મસ્વરૂપના ઉત્તમ-નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયથી તેમની બુદ્ધિ છલોછલ હોય છે. આથી તેઓ ક્યારેય, ક્યાંય પણ, કોઈનાથી પણ, કોઈ પણ રીતે ભય પામતા નથી. તેમનું અંતઃકરણ સદાય શાંત સરોવર જેવું નિર્મળ હોય છે. વાયુ રહિત સ્થળમાં મૂકેલ દીવાની જ્યોતની જેમ તેઓની બુદ્ધિ જરાય કંપ્યા વગર અત્યંત સ્થિરતા ધરી રહે છે.

૧૯૮૧ની વાત છે. ભગવાન સ્વામિનારાયણ દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવ અમદાવાદમાં ઊજવવાનો હતો. ૩૭ દિવસ ઉત્સવ ચાલવાનો હતો, પરંતુ મહોત્સવના આરંભ પહેલાં જ અમદાવાદમાં અનામત આંદોલન શરૂ થયું. દિવસે દિવસે આંદોલન ઉગ્ર બનતું ગયું. પરિસ્થિતિ વધુ સ્ફોટક બનતી જતી હતી. ખાસ કરીને સાબરમતી આશ્રમ પાસે જ્યાં ઉત્સવ ઊજવવાનો હતો તે સ્થળ જ ચારે બાજુ તોફાનથી ઘેરાયેલું હતું. આવા સંજોગોમાં ઉત્સવ કેમ થશે? એવા ભયથી આયોજનમાં સેવા આપતા સંતો, કાર્યકરોનાં મન ચિંતિત હતાં. તૈયારીઓ તો જોર-શોરથી શરૂ થઈ હતી, પરંતુ હવે બીક લાગતી હતી કે ચાલુ ઉત્સવે જો તોફાન થાય અને જાનહાનિ કે માલહાનિ થાય તો ભારે મુશ્કેલી સર્જશે. આથી સૌ સ્વામીશ્રી પાસે દોડી ગયા. વર્તમાન પરિસ્થિતિની ભયજનકતાનો ચિતાર સ્વામીશ્રી સમક્ષ રજૂ કર્યો. સૌને પાક્કી ખાતરી હતી કે સ્વામીશ્રી પણ આ વિગત સાંભળી, વિચાર કરી ઉત્સવ કરવાનો વિચાર માંડી વાળશે, પરંતુ સ્વામીશ્રીએ તો શાંત ચિત્તે સૌને સાંભળ્યા. હવે શું કરવું ? એ અંગે સૌનો મત લીધો. બધાએ જ્યારે સર્વાનુમતે જણાવ્યું કે ઉત્સવને મોકૂફ રાખ્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય સૂઝતો જ નથી. ત્યારે અત્યંત નિર્ભયતાથી, દૃઢતાથી અને શાંત ચિત્તે જણાવ્યું કે ‘આપણે ઉત્સવ તો નક્કી કર્યા પ્રમાણે જ ઊજવવો છે. મહારાજ બધું સારું કરશે. મહારાજનું કામ છે, તે મહારાજ કરશે. દેશકાળ ઉડાડી દેશે.’ સ્વામીશ્રીના શબ્દોમાં ભગવત્સ્વરૂપની નિશ્ચળ નિષ્ઠા અને શ્રદ્ધા પડવાતી હતી. ગીતાની સ્થિતપ્રજ્ઞતાનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો હતો. સ્વામીશ્રીની સ્થિતપ્રજ્ઞસ્થિતિએ સૌ આયોજકોના ભયને ભગાડ્યો. સૌને બળ મળ્યું. સૌ પુનઃ નિર્ભયતાથી સેવામાં જોડાઈ ગયા. અને ખરેખર, સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે ઉત્સવ શરૂ થતાં સુધીમાં જ વાતાવરણ કાબૂમાં આવી ગયું. નિર્વિઘ્ને ઉત્સવ ઊજવાઈ ગયો !

આમ ગીતા સ્થિતપ્રજ્ઞતા દ્વારા આપણને નિર્ભયતાનું વરદાન આપે છે.

■ વીતક્રોધ :

ત્રીજી વાત છે ક્રોધની. ક્રોધ એટલે ગુસ્સો. આ પણ એક આંતરિક લાગણી છે. આપણા મનોરથના માર્ગને કોઈ અવરોધે છે ત્યારે આપણી બુદ્ધિ આહત થઈ બેસે છે અને પરિણામે તે અવરોધ કરનાર સામે ક્રોધાગ્નિ ભડકી ઊઠે છે.

આ પરિસ્થિતિમાં આંતરિક શાંતિ સાવ ખોરવાઈ જાય છે. બુદ્ધિ વિવેકપૂર્ણ વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય ખોઈ બેસે છે અને એક પ્રકારની મૂર્ખતાને વશ થઈ જાય છે. પછી તેની પ્રતિક્રિયાઓ છેક શારીરિક સ્તર સુધી પણ પહોંચે છે.

મનુષ્ય તથા પ્રાણીઓ સૌ કોઈમાં ક્રોધની આગ ભભૂકતી દેખાય છે. ગુસ્સે થયેલા આખલાની ભયાનકતા ઘણાં જોઈ હશે. વાઘ, સિંહ, બિલાડા, કૂતરાં કે પછી અન્ય જાનવરોના હાવભાવ જોતાં પણ તેઓનો ક્રોધ સમજી શકાય છે. કીડી, મકોડા જેવાં જંતુઓ પણ ચટકાં-બટકાં ભરતાં પાછીપાની નથી કરતા. આપણે પણ એવું જ છે. મનુષ્ય જ્યારે ક્રોધના આવેગમાં ઝડપાય છે ત્યારે તે આંતરિક પરિવર્તનની સાથે બાહ્ય શરીર ઉપર પણ ઘણાં પરિવર્તનો અનુભવે છે. જેમ કે તેની ભાષા બદલાઈ જાય. અપશબ્દો અથવા ન બોલવાનું બોલવા લાગે. આંખો લાલ થઈ જાય. હોઠ તથા અન્ય ગાત્રો ધ્રૂજવા લાગે. ન કરવાનું કરી બેસે. ઉતાવળે અયોગ્ય નિર્ણયો કરી તેને તુરંત જ અમલમાં મૂકવા રઘવાયો થઈ જાય. શરીરમાં લોહીનું દબાણ વધવા લાગે. નાડીના ધબકારા અણધારી સીમાએ જઈ પહોંચે અને હૃદય આહત થવા લાગે, વગેરે. આમ ક્રોધનાં પરિણામો ભયાનક હોય છે. જેમ વંટોળિયો કે વાવાઝોડું થોડી ક્ષણો માટે જ આવે, પરંતુ તેનાથી થયેલાં નુકસાનને ભરપાઈ કરતાં વરસો વીતી જાય અથવા તો ભરપાઈ થાય જ નહીં. એવું જ ક્રોધનું છે. ક્રોધના વાવાઝોડામાં સમજણના દીવાઓનું કાંઈ ઠેકાણું રહેતું નથી. ક્રોધની શરૂઆત મૂર્ખતાથી થાય છે, ને અંત પશ્ચાત્તાપથી. ખરેખર, ક્રોધના હેતુઓ કરતાં એનાં પરિણામો કેટલાં હાનિકારક હોય છે તે વિચારવામાં ઉપેક્ષા ન કરવી જોઈએ. ક્રોધની અસર બંને બાજુ થાય છે. હા, ઘણીવાર કરનારને તે વધુ નુકસાન પહોંચાડે છે.

આથી ગીતા વીતક્રોધ - ક્રોધરહિત રહેવાનો ઉપદેશ આપે છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞતા ક્રોધનું ઓસડ છે. ‘કામાત્ ક્રોધોઽભિજાયતુ’ (ગીતા ૨/૬૨). ક્રોધનું મૂળ કામના એટલે કે વાસના છે. સ્થિતપ્રજ્ઞતાને પામેલા મનુષ્યમાં કોઈ પ્રકારની લૌકિક કામના જ નથી હોતી. આથી જ્યાં મૂળ જ નથી ત્યાં ક્રોધને ઊગી નીકળવાની વાત જ કઈ રીતે સંભવે.

વળી, ભગવાનની ઈચ્છા વગર કાંઈ થતું નથી, ભગવાન જે કરે તે સારા માટે જ હોય, ભગવાન સામેવાળામાં રહી મારી કસોટી કરે છે, મને મારી ભૂલો સુધારવાની તક આપે છે... વગેરે. આ પ્રકારના નિશ્ચયો જેની બુદ્ધિમાં સ્થિર થયા હોય તેને ક્રોધના આવેગો ક્યારેય આવે નહીં. તેનાં અંતઃકરણનું શાંત સરોવર ક્યારેય ડહોળાય નહીં.

આથી ગીતા કહે છે - ક્રોધના આવેગો આવે છે ? ગુસ્સે થઈ જવાય છે ? ભલે એમ થતું, ગભરાશો નહીં. સ્થિતપ્રજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરો. લૌકિક કામનાઓને ઘટાડતા જાવ, પરમાત્મપ્રાપ્તિથી સંતુષ્ટ રહો અને પરમાત્માના કર્તાપણાની સમજણને બુદ્ધિમાં સ્થિર કરો તો ક્રોધની લહેરખી સુધ્ધાં નહીં ઊઠે.

સત્પુરુષો આનો જીવંત દાખલો છે. સ્થિતપ્રજ્ઞતાના પ્રભાવે તેમના જીવનમાં ક્રોધને ભભૂકવાનો કોઈ અવકાશ જ રહેતો નથી.

ઈ.સ. ૧૯૮૬માં પ્રમુખસ્વામી મહારાજને થાપામાં થયેલી ગાંઠનું ઓપરેશન મુંબઈમાં કરવામાં આવ્યું. ઓપરેશન પછી સ્વામીશ્રી એક હરિભક્તના ઘરે આરામ માટે રોકાયા હતા. એક દિવસ તે હરિભક્તના મિત્ર દર્શને આવ્યા. એ મિત્ર હતા. મોટા રાજકીય નેતા. તેમનું ભણતર પણ સારું. તેઓ સ્વામીશ્રીની સમીપ આવ્યા. દર્શન અને તબિયત પૂછવાની વાત તો એક બાજુ પર રહી, તેઓના પૂર્વગ્રહનો દાવાનળ ત્યાં ને ત્યાં જ ફાટી નીકળ્યો. અતિ ક્રોધના આવેગમાં આવી જઈ વાહિયાત આક્ષેપોનો ટોપલો અતિ હલકા અને કડક શબ્દોમાં સ્વામીશ્રી પર નાંખ્યો. સામાન્ય માણસની બુદ્ધિ પણ એટલું સમજતી હોય કે બીમાર માણસને તો ફક્ત ખબર-અંતર જ પૂછવાનાં હોય, પરંતુ આ પ્રસંગમાં તો એક સુશિક્ષિત અને જવાબદાર માણસ વિપરીત વર્ત્યો. સ્વામીશ્રીના પ્રતિભાવોમાં કોઈ વિપરીતતા ન હતી. તેઓ અત્યંત શાંત હતા. સ્વભાવનો એક શબ્દ પણ ન બોલ્યા. એટલું જ નહીં પણ જ્યારે સાથેના સંત તે ભાઈના અવિવેકને સુધારવા ગયા, તો તેમને પણ સ્વામીશ્રીએ વાર્યાં. તેમને ઊભરો ઠાલવવા દીધો. આ દૃશ્ય જોનાર સૌનાં અંતર સમસમી ઊઠ્યાં. મનમાં આકોશ ઊભરાવા લાગ્યો જ્યારે સ્વામીશ્રી તો ગીતાના સ્થિત-પ્રજ્ઞની જેમ વીતક્રોધની અવસ્થા ધારણ કરી રહ્યા હતા.

૨૪મી સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૨, મંગળવારની સાંજે વિશ્વને શાંતિ તેમજ સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યોનું નિરાળું શિક્ષણ આપતા ‘અક્ષરધામ’ના

ગાંધીનગર ખાતેના પરિસરમાં, સમગ્ર વિશ્વ સ્તબ્ધ બની જાય એવી કરુણ ઘટના બનવા પામી. જ્યાં પ્રતિવર્ષે ૨૨ લાખથી વધુ લોકો શાંતિનો સંદેશ પ્રાપ્ત કરવા આવે છે એવા આ પવિત્ર ધામમાં એ સાંજે ૪-૪૫ વાગ્યે આતંકવાદીઓ ધસી આવ્યા અને એક દારુણ કરુણાંતિકા સર્જઈ ગઈ.

આતંકવાદીઓ દ્વારા નિર્દોષો પર થયેલ આ અત્યાચારના સમાચાર જેમ જેમ ફેલાતા ગયા, લોકોમાં રોષ ફેલાતો ગયો. ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ સહિત ૧૬ રાજ્યોમાં જાહેરબંધનું એલાન થયું. દિલ્હી, મુંબઈ, લખનઉ, જયપુર વગેરે ૩૫ જેટલાં શહેરોમાં સજ્જડ બંધ પળાયો. કેટલીય રાજકીય તથા બિનરાજકીય સંસ્થાઓ આ ઘટનાના પ્રત્યુત્તરની વિચારણા કરવા લાગી. કેટલાયને ઈંટનો જવાબ પથ્થરથી આપવાના વિચારો આવવા લાગ્યા. આ પરિસ્થિતિમાં અક્ષરધામના સર્જક શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજના પ્રતિભાવની જાણે ઘણા પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રી પોતાના આશ્રિતોને આ દુષ્ટત્યનો બદલો લેવા તેજાબી આદેશો કરશે એમ કેટલાયનું અનુમાન હતું. કેવળ આશ્રિતો જ નહીં, આખો ભારત દેશ એ આદેશને પળવારમાં સ્વીકારી લે અને દેશભરમાં બદલાની આગ સળગી ઊઠે એવા સંજોગો હતા, પરંતુ આ સંજોગોમાં શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજની જે પ્રતિક્રિયા હતી, તેમાં વિશ્વશાંતિનું રહસ્ય હતું, આનંદમય જીવનની ગંગોત્રી હતી. એ પ્રતિક્રિયા હતી- સ્થિતપ્રજ્ઞતાની. કોઈ પણ મનુષ્યની બુદ્ધિમાં કોધના અંગારા વેરતા વિચારો આવવા લાગે તેવી સ્થિતિમાં સ્વામીશ્રીના અંતઃકરણમાં કોઈ ખળભળાટ ન હતો. બુદ્ધિની સ્વસ્થતા અને વિવેકશીલતામાં લગારેય વિકૃતિ કે વિચલિતતા ન હતી. પરમશાંતિના ઝરણામાં કોઈ મલિનતા ન હતી. જેવા સમાચાર મળ્યા કે તુરંત પોતે એકાગ્ર ચિત્તે સ્વામિનારાયણ ભગવાનની ધૂનમાં જોડાઈ ગયા. વધુ આતંક ન થાય, પીડિતોને રાહત થાય, મૃતકોને સદ્ગતિ મળે અને લોકોને દુઃખ સહન કરવાનું બળ મળે તે માટે ભગવાનને ગદ્ગદભાવે પ્રાર્થના કરી. (યાદ રહે કે જ્યારે સ્વામીશ્રીએ ઘટનાસ્થળની મુલાકાત લીધી ત્યારે જે જે સ્થળે દર્શનાર્થીઓનું મૃત્યું થયું હતું ત્યાં જઈ ભગવાનની પ્રસાદીનું જળ છાંટી તેઓની સદ્ગતિ માટે પ્રાર્થના કરી હતી. એટલું જ નહીં પરંતુ આતંકવાદીઓ જે સ્થળે મૃત્યુ પામ્યા હતા ત્યાં પણ જઈ તેઓની સદ્ગતિ અને સદ્ગતિ માટે પણ પ્રાર્થના કરતાં પ્રસાદીભૂત જળ છાંટ્યું હતું.) તેઓને એ પણ ખ્યાલ હતો કે આ સંજોગોમાં લોકો રોષે ભરાશે અને દેશભરમાં જીવલેણ તોફાનો ફાટી નીકળશે. તેથી તરત જ તેમણે જાહેર જનતા માટે આ પ્રસંગે કોઈ પણ પ્રકારનો બદલો ન લેવા, તોફાનો ન કરવા અને સંપૂર્ણપણે શાંતિ જાળવવા અપીલ કરી. અને ખરેખર, એ અપીલે સમગ્ર દેશને આતંકની આગમાં ભસ્મીભૂત થતાં બચાવ્યો. વિશ્વભરના દેશોમાં આ આતંકના સમાચારથી સૌને આંચકો તો લાગ્યો જ હતો, પરંતુ તેની સામે શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજની જે શાંતિમય પ્રતિક્રિયા હતી તેના સમાચારથી સૌનાં હૈયાં સાનંદ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં. તેઓને વધુ આશ્ચર્ય તો ત્યારે થયું જ્યારે સ્વામીશ્રીએ અક્ષરધામ પરિસરમાં બંદૂકની ગોળીનું નિશાન માત્ર ન રહે તે રીતે સમારકામ કરી દેવા આદેશ કર્યો. કારણ તેઓ જાણતા હતા કે જ્યાં સુધી ગોળીઓનાં નિશાન રહેશે ત્યાં સુધી લોકોનાં હૃદયનો ધા રુઝાશે નહીં.

સ્વામીશ્રીના આ પ્રતિભાવની વિશ્વફલક પર ખૂબ ઊંડી અસર થઈ. વાસ્તવમાં આ ઓપરેશનનો મુખ્ય ચાર્જ જેમને સોંપવામાં આવ્યો હતો તે એન.એસ.જી. કમાન્ડો ટીમના બ્રિગેડિયર શ્રીમાન્ રાજ સીતાપતિએ પોતાના સાથીદારોને આ ઓપરેશનનું નામ થંડર બોલ્ટ આપ્યું હતું, પરંતુ ઓપરેશન પૂર્ણ થયા પછી તેના પ્રત્યાઘાતરૂપે ગુજરાત તથા અન્ય રાજ્યોમાં કોઈ તોફાન કે સામાન્ય હલચલ પણ ન જોતાં અને સંપૂર્ણ શાંતિમય વાતાવરણ જોતાં, તેમણે જણાવ્યું કે સમગ્ર દેશની પ્રજામાં આજે જે શાંતિ સ્થપાઈ છે તે માટે શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજની શાંતિની અપીલ, તેમનું આકોશ રહિત વર્તન અને વ્યવહાર જ કારણભૂત છે. શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજના આ વલણથી દુનિયામાં Akshardham Response નામનો નવો શબ્દપ્રયોગ શરૂ થયો.

આથી જ આ આતંકવાદી હુમલા પછી જર્મનીમાં હાઈડલબર્ગ ખાતે મળેલી વિશ્વપરિષદમાં (World Conference) આ સમગ્ર ઘટના અને તેમાં શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજે અપનાવેલા વલણનો કેસ સ્ટડી (Case Study) રજૂ કર્યો ત્યારે ત્યાં ઉપસ્થિત સૌ સભ્યોએ આ વાતને વધાવી લેતો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો કે દુનિયામાં કોઈ પણ સ્થળે ધાર્મિક સંસ્થા પર હુમલો થાય ત્યારે Akshardham Response આપી Forget and Forgiveની Philosophy અપનાવવી જોઈએ.

આ આતંકી ઘટના અને તેના પ્રત્યાઘાતના સમાચાર સાંભળી ન્યૂયોર્કના સેનેટર અને અમેરિકાની હોમ લેન્ડ સિક્યોરિટીના ચીફ શ્રીમાન્ માર્કલ બાલબોની કહે છે કે ત્રાસવાદ સામે શાંતિભર્યું વલણ અપનાવી શ્રીપ્રમુખસ્વામીશ્રીએ માનવસમાજને શાંતિની કદાચ સૌથી મોટી ભેટ આપી છે.

આથી જ તા. ૨૬/૯/૨૦૦૨ના રોજ સારંગપુરમાં ભારતના તત્કાલીન સંરક્ષણ મંત્રી શ્રીમાન્ જયોર્જ ફર્નાન્ડીઝ સ્વામીશ્રીના દર્શનાર્થે પધાર્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે - 'आपके शब्द एक विशेष महत्त्व रखते हैं। यह शब्द केवल शांति प्रस्थापित करने तक नहीं बल्कि आतंकवाद के विषय पर एक नया ज्ञान देने की शक्ति आपके शब्द में है।'

ખરેખર, સ્વામીશ્રીએ કરેલ શાંતિની અપીલ એ ગીતોક્ત સ્થિતપ્રજ્ઞતાનું પ્રતિબિંબ છે. તેમણે અપનાવેલું વલણ પણ ગીતાના સ્થિતપ્રજ્ઞની કોધશૂન્યતાની પ્રતિકૃતિસમું છે.

શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજની જેમ આપણે પણ જો આ સ્થિતપ્રજ્ઞતાને આપણા જીવનમાં ઘૂંટીએ તો દુનિયામાં બનતી કેટલીય હાનિકારક ઘટનાઓનો ઉકેલ આવી જાય તેમ છે.

આ રીતે વીતરાગભયક્રોધ: ગીતાના આ એક જ શબ્દે વીતરાગિતા, ભયશૂન્યતા અને કોધશૂન્યતાનો ત્રિવેણી સંગમ સ્થિતપ્રજ્ઞતાના પ્રયાગમાં સાધી આપ્યો છે.

■ ઉપસંહાર

આમ 'दुःखेषु नुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः। वीतराग-भयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥' (ગીતા ૨/૫૬) એમ કહીને ગીતા આપણને લૌકિક સુખ-દુઃખને પચાવવાની ઔષધિ દર્શાવે છે. રાગ, ભય અને કોધ જેવાં અનિષ્ટોને નેસ્તનાબૂદ કરવાનો ઉપચાર ઓળખાવે છે. સ્થિતપ્રજ્ઞતા જ એ ઔષધિ છે, ઉપચાર છે. બસ, આપણે એનો ઉપયોગ માત્ર કરવાનો છે. અસ્તુ. ♦

3.

યુવા-ઘડતરના સ્વપ્ન દૃષ્ટા : સ્વામીશ્રી યોગીજી મહારાજ

બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ.

સંતત્વ અને બ્રાહ્મી આનંદનું ગૌરી શિખર.

વાત્સલ્ય અને નિર્વ્યાજ પ્રેમનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ.

આધ્યાત્મિક ઊંચાઈના સર્વોત્તમ શિખરે બિરાજતા બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજે જીવનભર એક મહાયજ્ઞ આદર્યો હતો - યુવાનોને અધ્યાત્મના શિખરે લઈ જવાનો.

આધુનિક શિક્ષણ અને ભૌતિકતાના રંગે રંગાયેલા યુવાનોને યોગીજી મહારાજે કેવી રીતે તેમને અધ્યાત્મની આબોહવામાં વિહરતા કર્યા ? કેવી રીતે યોગીજી મહારાજે સહજતાથી તેમને સત્સંગની પરિપાટીમાં રમતા કર્યા ? કેવી રીતે આધ્યાત્મિક તાલીમ આપીને તેમની શક્તિઓને રચનાત્મક માર્ગે વાળી ?

એક એક યુવાન પાસે તેનો આગવો અધ્યાય છે. તાજેતરમાં જ પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજના સાંનિધ્યમાં બી.એ.પી.એસ. યુવાપ્રવૃત્તિના ષષ્ટિપૂર્તિ વર્ષે, યુવા અધિવેશન સંપન્ન થયું ત્યારે, એ દાયકાઓ પૂર્વે એ અધિવેશનની જ્યોતિ પ્રગટાવનાર યોગીજી મહારાજની સ્મૃતિઓમાં રમમાણ હતો - એ સમયના યુવાનો ! આજે એ જ યુવાનો પૈકી સૌના આદરપાત્ર બનેલા વરિષ્ઠ સંતોના મુખેથી પ્રસ્તુત છે - યોગીજી મહારાજે આપેલી તાલીમની સ્વાનુભૂતિઓ. જેમાં છે આજના બી.એ.પી.એસ. યુવા અધિવેશનના પૂર્વ-પ્રભાતની પૂર્વભૂમિકા...

પૂજ્ય મહંત સ્વામી :

આજે ખ્યાલ આવે છે કે યોગીજી મહારાજ કેવા દિવ્ય પુરુષ હતા અને તેમના સંકલ્પોમાં કેવી દિવ્યતા હતી ! તે વખતે તો અમે યુવાનવયમાં તેમના પ્રેમમાં ડૂબેલા હતા એટલે બહુ ખબર નહોતી પડી. તે સમયે અનેક પ્રસિદ્ધ મહાન સંતો યોગીજી મહારાજના ગુણગાન ગાતા. રણછોડદાસજી મહારાજ, ચિન્મયાનંદ સ્વામી, રંગ-અવધૂત મહારાજ, મુક્તાનંદ બાબા, આવા અનેક મહાન પુરુષો યોગીજી મહારાજનાં ખૂબ ગુણગાન ગાતા, પરંતુ યોગીજી મહારાજ એવી રીતે સહજતાથી વર્તતા કે તેઓ આપણા જેવા જ લાગે.

એમને એમના શિષ્ય તરીકે યુવકો પાસે જે કાર્ય કરાવવું હતું તે માટે યુવકોની કોઈ લાયકાત નહીં, પરંતુ યોગીજી મહારાજને અપાર શ્રદ્ધા. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ કહ્યું છે કે માખીમાંથી સૂર્ય બનાવવા છે. યોગીજી મહારાજને એમ હશે કે યુવકો ભલે જેવા હોય તેવા, પણ હું છું ને ! 'હું છું' એટલે અહંકાર નહીં, પણ એક વિશ્વાસ કે આ બધાને અક્ષરધામના અધિકારી બનાવીશ. એ રીતે એક વિશ્વાસ સાથે, અતિશય શ્રદ્ધા અને અતિશય ધીરજ સાથે એમણે યુવાપ્રવૃત્તિની શરૂઆત કરી.

ચરોતરના એક ગામમાં એક યુવકને યોગીજી મહારાજે પૂછ્યું : 'બીડી પીઓ છો ?'

'હા, રોજની પચાસ તો જોઈએ જ.'

'તમે એ બંધ ન કરો ?'

'સ્વામી, એ બંધ કરવાની વાત જ નહીં કરવાની.'

'તો ડુંગળી-લસણ ખાવ છો ?'

'હા.'

'તો, એ બંધ કરશો ?'

'મારે રોજ ડુંગળીનાં ભજિયાં જોઈએ જ. ચાલે જ નહીં. સ્વામી, કોઈ વસ્તુ બંધ કરવાની વાત ન કરશો. બીજી વાત કરો.'

'તો, રોજ એક વાર નજીકમાં જ વરતાલ દર્શને જશો ?'

'હા, એ કરીશ.' એ યુવાને આટલું સ્વીકાર્યું તેમાંય યોગીજી મહારાજ રાજી થઈ ગયા. તેમના પ્રેમમાં સહેજ પણ ઓટ ન આવી. આજે પીપલગ ગામના એ યુવાન મનુભાઈ એવા પાકા હરિભક્ત બન્યા છે કે તેમણે સમર્પણભાવ સાથે પોતાની અતિ કીમતી જમીન મંદિર માટે સેવામાં આપી દીધી. યોગીજી મહારાજની ધીરજ, શ્રદ્ધા અને દૂરંદેશિતાનું તેઓ એક ઉદાહરણ છે. યોગીજી મહારાજને એક વિશ્વાસ હતો કે આ યુવાનો આગળ જતાં શ્રેષ્ઠ બનશે અને શ્રેષ્ઠ કાર્ય કરશે જ. એવા વિશ્વાસ સાથે તેઓએ યુવકપ્રવૃત્તિને સતત વેગ આપ્યો.

મને યાદ છે કે અમદાવાદમાં યુવકમંડળ સ્થાપતા અને થોડા જ સમયમાં યુવકમંડળ બંધ પડી જતું. હું એનો સાક્ષી છું. ચાર વર્ષ હું પાર્ષદમાં યોગીજી મહારાજની સાથે રહ્યો, તે વખતે મેં જોયું કે, તેઓએ સત્તર વખત યુવકમંડળ સ્થાપ્યું. દર વખતે યોગીજી મહારાજ અમદાવાદ જાય ત્યારે એમણે સ્થાપેલું યુવકમંડળ તૂટીફૂટીને નવરું જ થઈ ગયું હોય, પણ તોય ફરીથી સ્થાપે. ૧૭મી વખત સ્થાપતા હતા તેમાંય જાણે પહેલી જ વખત સ્થાપતા હોય એટલો જ વિશ્વાસ અને ઉત્સાહ. પૂર્વનું બધું ભૂલી જાય, બધું માફ કરી નાંખે અને નર્ચો પ્રેમ વરસાવે !

લાયકાતની તેમને જરૂરિયાત જ નહોતી. તમે અહીં આવો, બસ, લાયકાત આપોઆપ આવી જશે, એવો એમને વિશ્વાસ !

હું આશંકામાં એન્ટ્રિકલ્ચર કોલેજમાં ભણતો હતો ત્યારે યોગીજી મહારાજ એક વાર આશંક આવ્યા હતા. હું કોલેજથી બપોરે ઘરે જમવા જવાને બદલે સીધો એમની પાસે દર્શને પહોંચી જાઉં. એક દિવસ તેઓ ગાના ગામમાં હતા. હું ત્યાં ગયો અને તેમણે જાણ્યું કે, હું જમ્યા વિના આવ્યો છું એટલે મને ખૂબ પ્રેમથી જમાડ્યો. પછી હું જતો હતો. તેઓ કહે 'ક્યાં જાવ છો ?'

મેં કહ્યું કે 'કોલેજ જાઉં છું.'

તેઓ મને કહે, 'તો આ બ્રહ્મવિદ્યાની કોલેજ છે. એટલે સ્વામીની દસ વાતો મોઢે કરી પછી જ જાવ.' એમ કહીને મને ૧૦ વાતો મુખપાઠ કરવા આપી. મેં પાંચ-દસ મિનિટમાં પાંચ વાત કરી પણ બીજી પાંચ વાત કરતાં સમય લાગ્યો, પણ તેમાંય તેઓ મારા પર રાજી થયા.

યુવકો મુખપાઠ કરે તેમાં તેમને ખૂબ ઉત્સાહ. સામાન્ય યુવકોને પણ મુખપાઠ કરાવીને તેમણે મહાન બનાવ્યા હતા.

ગોંડલમાં એક નારણ ભગત હતા. બિલકુલ ભણેલા નહીં. અંગૂઠાછાપ ! પણ યોગીજી મહારાજના આગ્રહથી એમણે મુખપાઠ કર્યો ! વાસણ ઊટકતાં ઊટકતાં બીજા કોઈકની પાસે સ્વામીની વાતો બોલાવે ને તેઓ સાંભળી સાંભળીને ગોખે. અભણ તોય તેમણે સ્વામીની વાતોનાં સાતે સાત પ્રકરણનો આખો ગ્રંથ મોઢે કરેલો ! ગમે ત્યાંથી પૂછો તેમને આવડે જ.

યોગીજી મહારાજ કહેતા 'આજ્ઞા પાળશો તો અંદરથી જ્ઞાનનો ધોધ છૂટશે.' નારણ ભગતને જોઈને એમના આ વચનમાં કોઈને પણ વિશ્વાસ આવી જાય.

યોગીજી મહારાજ યુવકોને પ્રવચન શિખવાડતા. ૧૯૫૯-૬૦માં યોગીજી મહારાજ સાથે આફ્રિકા વિચરણમાં નવ મહિના જવાનું થયું હતું. ઈશ્વરચરણ સ્વામી યુવકમાં સાથે હતા. અમને બંનેને યોગીજી મહારાજ ગોષ્ઠિ અને પ્રવચનની આજ્ઞા કરતા. તેઓ રોજ હિન્દી, ગુજરાતી અને અંગ્રેજીમાં પાંચ પાંચ મિનિટનાં પ્રવચન કરાવે. દરેકનો વારો આવે.

એક વાર એવું બન્યું બે વખત અમે ન કરી શક્યા. મને અને ઈશ્વરચરણ સ્વામીને બોલાવીને કહે, 'જુઓ, આ દિવસથી પ્રવચન-ગોષ્ઠિ થતાં નથી, આવું ન ચાલે. આજ્ઞા બરાબર પાળવાની. અમારે તમને તૈયાર કરવાના છે !'

અમે તો સાવ નાના અને બિન અનુભવી, તોય અમારા જેવા નાના નાના યુવકોનાં પ્રવચનો સાંભળવાનો એમને અપાર ઉત્સાહ ! યોગીબાપા બધાનો મહિમા સમજતા. બધા અક્ષરધામના મુક્ત જ છે ! ખાલી ખાલી બોલવામાં નહીં, પરંતુ ખરેખર એમની એ અલૌકિક દૃષ્ટિ હતી. એમને હતું કે આ મારી પાસે યુવકો છે, એ મહા સંસ્કારી છે. પોતે યુવકો પર કોઈ દિવસ ગુસ્સો ન કરે, ગુસ્સે થતાં આવડે જ નહીં. ગુસ્સો કરવા જાય તોય હસી પડે !

આવી જ રીતે અત્યારે પ્રમુખસ્વામી મહારાજ સૌને લાભ આપે છે. જેમ જેમ તેમની આજ્ઞા પાળીશું તેમ તેમ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ રાજી થશે.

આજે બહુ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે યોગીજી મહારાજ અને પ્રમુખસ્વામી મહારાજ ભગવાનનું કામ કરવા જ આવ્યા છે. તેમણે આ યુવકમંડળો સ્થાપ્યાં તે પણ કોઈ મહત્વાકાંક્ષા માટે નહીં, પરંતુ ભગવાનનું કામ કરવા માટે જ સ્થાપ્યાં છે.

પૂજ્ય ડોક્ટર સ્વામી :

યોગીજી મહારાજ યુવાપ્રવૃત્તિના પ્રેરક હતા. અમે પણ તેઓની સાથે વેકેશનમાં વિચરણમાં પહોંચી જતા. તેઓ અમને વચનામૃત મોઢે કરાવે, વાતો મોઢે કરાવે. બધાને બપોરે બે વાગ્યે મુખપાઠ કરવા બેસાડે. પ્રવચનો કરાવે. કોઈ અંગ્રેજીમાં પ્રવચન કરે તો ખૂબ રાજી થઈ જાય અને બોલી ઊઠે કે આપણે રશિયા, જાપાન, જર્મનીમાં સત્સંગ કરાવવો છે. આ સાંભળીને કેટલાક ગમ્મતમાં કહેતા કે રશિયા એટલે રોહિશાળા (સૌરાષ્ટ્રનું એક ગામડું) સમજવું, જર્મની એટલે જમરાળા અને બેલ્જિયમ એટલે બોટાદ સમજવું. અમને યુવકોને લાગતું કે શું આવું ખરેખર થશે ? પણ આજે જોઈએ છીએ કે યોગીજી મહારાજ બોલતા એ સાચું થયું છે.

આ યુવાપ્રવૃત્તિનો અને યુવામહોત્સવનો મુખ્ય સંદેશ શો છે ? યોગીજી મહારાજ ગાયક, પ્રવચનકાર, લેખક ન હતા, પણ તેમનું જીવન શુદ્ધ અને પવિત્ર હતું. આ મહોત્સવનો એ સંદેશ છે કે જીવન શુદ્ધ કરો. કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં આગળ વધવાનું જ છે. પણ વર્લ્ડ બેસ્ટ કરો. કોઈએ ન કર્યું હોય તેવું સિદ્ધ કરવાનું છે. અહીં યુવકોએ યુવા અધિવેશનમાં જે સ્કિટ કરી, કીર્તનો ગાયાં, પ્રવચન- નિરૂપણ કર્યાં તે બધું અદ્ભુત છે. આ બધું જોઈ યોગીજી મહારાજ અને પ્રમુખસ્વામી ખૂબ રાજી થયા છે. યોગીજી મહારાજ કહેતા, 'રોજ કાંઈક નવું કરો.' દરેકે પોતાના ક્ષેત્રમાં કંઈક નવું અને વિશેષ સારું કરવું જોઈએ. સૌ એવું કરે તો પોતાનું જીવન સારું થાય, પોતાનું કુટુંબ સારું થાય, પોતાનું યુવક સત્સંગ મંડળ સારું થાય, રાજ્ય સારું થાય, દેશ સારો થાય - એવી એમની ઉદાત્ત ભાવના હતી. યોગીજી મહારાજે કે પ્રમુખસ્વામી મહારાજે ક્યારેય કોઈનું ખરાબ થાય તેવું ઈચ્છ્યું જ નથી. આવા મહાન ગુરુમાં આપણે સૌ જોડાઈએ અને જેમ યોગીજી મહારાજ શાસ્ત્રીજી મહારાજમાં જોડાયા હતા, જેમ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ યોગીજી મહારાજમાં જોડાયા છે, તેમ આપણે પ્રમુખસ્વામી મહારાજમાં જોડાઈ તેમને પ્રસન્ન કરીએ તે પ્રાર્થના.

પૂજ્ય કોઠારી ભક્તિપ્રિયદાસ સ્વામી :

સન ૧૯૫૧માં બ્રહ્મચર્ય શાસ્ત્રીજી મહારાજના અક્ષરધામ ગમન બાદ યોગીજી મહારાજ ગુરુપદે બિરાજ્યા ત્યારે કેટલાકને એમ લાગતું હતું કે શાસ્ત્રીજી મહારાજ તો સમર્થ અને પ્રખર વિદ્વાન હતા, પરંતુ યોગીજી મહારાજ તો ભલા ભોળા છે, તો કઈ રીતે આ સંસ્થાનું કાર્ય ચાલશે ? પણ યોગીજી મહારાજ તો અલૌકિક મહાપુરુષ હતા. તેમણે કોઈની કલ્પનામાં પણ ન આવે તેવું કાર્ય કર્યું. તેમણે બાળકો-યુવાનોને પોતાની દૃષ્ટિમાં લીધા. જેમ વૃક્ષને મૂળમાં પાણી સિંચીએ તો જ સમગ્ર વૃક્ષ વિકાસ પામે, તેમ સમાજનું મૂળ બાળકો-યુવાનો છે, તેમને સંસ્કાર મળી રહે તો જ સમસ્ત સમાજ સુખ-શાંતિ પામે. તે માટે યોગીજી મહારાજે બાળ-યુવાપ્રવૃત્તિ શરૂ કરી.

યુવાનોની સહજ પ્રકૃતિ મનગમતું કરવાની હોય છે. તેમાં જ તેમને આનંદ આવે. પરંતુ યોગીજી મહારાજે યુવાનોને હેત કરીને આકર્ષ્યા, જ્ઞાન અને સેવામાં જોડ્યા. યોગીજી મહારાજે યુવાનો પાસે ફક્ત સેવા નથી કરાવી, સાથે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન દેઢ થાય તે માટે તેઓ પાસે વચનામૃત સ્વામીની વાતો મોઢે કરાવતા, કીર્તનો મોઢે કરાવતા. કોઈ યુવાન આમાં પાછો પડતો હોય તો તેને બળ આપીને ઉત્સાહથી ભરી દે. મુસાફરીમાં પણ યુવકો પાસે મુખપાઠ બોલાવે. કોઈને નવરા ન બેસવા દે. સમયનો સદ્ઉપયોગ કરાવે. યુવકો પાસે અંદરોઅંદર પ્રશ્રોત્તરી કરાવે, પ્રવચનો કરાવે અને તેમનો જુસ્સો વધારે.

યુવકો પાસે સંવાદો પણ તૈયાર કરાવતા જેથી સંપ્રદાયનો સિદ્ધાંત, નિયમ-ધર્મ બધું સરળતાથી સમજાય. તેઓ દરેકને સાત-સામેલિયા થવાનું કહેતા, એટલે કે યુવાનોએ બધી જ રીતે પૂર્ણ થઈ જવાનું. સત્સંગમાં કોઈપણ બાબત એવી ન હોવી જોઈએ કે જે આપણને ન આવડતી હોય.

યુવાનો માટેના યોગીજી મહારાજના આ લક્ષ્યને પ્રમુખસ્વામી મહારાજે અસંખ્ય યુવાનોમાં સિંચ્યું છે, તેમને એવા ચારિત્ર્યશીલ, ભક્તિ-સેવા-સમર્પણ યુક્ત બનાવ્યા છે. આ અધિવેશન તેની એક વિશેષ પ્રતીતિ કરાવે છે.

પૂજ્ય ત્યાગવલ્લભદાસ સ્વામી :

સન ૧૯૫૮-૬૦ના એ દિવસો આજેય સાંભરે છે. કોલેજના વેકેશનમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ સાથે હું ગામડાંઓના વિચરણમાં જોડાતો. અન્ય ઘણા યુવકો પણ સાથે જોડાતા. વિચરણમાં ફરતા ત્યારે યોગીજી મહારાજ અમને સૌને રોજ વહેલી સવારે ચાર, સાડાચાર વાગ્યે જગાડે, કથાવાર્તા કરી બળ આપે. પ્રેમથી આગ્રહ કરતાં કહેતા કે ‘સેવા કરવી, ઉપવાસ કરવા, ભોંય પથારી કરવી, ઠંડા પાણીએ નાહવું.’ તેઓની સાથે વિચરણ કરતા હોઈએ ત્યારે તેઓ અમને યુવકોને દર ચાર-પાંચ દિવસે ઉપવાસની આજ્ઞા કરતા, મુખપાઠ કરાવતા અને ખાસ કરીને પ્રવચનો કરાવતા ત્યારે કહેતા કે ઢીલું ઢીલું ન બોલવું, છાતી કાઢીને બોલવું. એમ બળ આપીને દરેક પ્રકારની સેવામાં જોડતા; વાસણ માંજવાની સેવા, ગટર સાફ કરવાની સેવા, ઘઉં સાફ કરવાની સેવા. વળી તેઓ પોતે પણ યુવકોની સાથે સેવામાં આવી જતા. કોઈ યુવક બીમાર પડે તો યોગીજી મહારાજ જાતે સેવા કરતા, કોઈએ ઉપવાસ કર્યો હોય તો પારણા માટે તેઓ જાતે શરબત બનાવી આપે. આ રીતે યુવકો સાથે હેતુપ્રીતથી એવા ઓતપ્રોત થઈ જતા કે યુવકોને જરાય અલગપણું ન લાગે. યુવકો નિખાલસપણે તેમની પાસે બધી વાતો રજૂ કરતા. યુવકો ભણવામાં પણ આગળ આવે તે માટે ચાર-ચાર કલાક વાંચવાનો એમનો ખૂબ આગ્રહ. વિદેશમાં ભણતા યુવકોને સતત પત્રો લખી ખૂબ બળ આપતા હતા.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજે પણ આવી ભાવના સાથે અસંખ્ય યુવકોને ખૂબ ઘડ્યા છે. યુવકો સંસ્કાર અને સદ્ગુણોથી યુક્ત બને, નિયમિત પૂજા-પાઠ કરે, તિલક-ચાંદલો કરે, બજારુ ખાણીપીણીથી દૂર રહે, ટીવી-સિનેમાથી દૂર રહે, ખૂબ સારું ભણે એ માટે તેઓએ ખૂબ પુરુષાર્થ કર્યો છે. આજનું વાતાવરણ સંસ્કારની દૃષ્ટિએ ખૂબ જ પ્રદૂષિત બન્યું છે. તેમાં જો આવું સંસ્કારમય જીવન જીવે તો જ જીવનમાં સુખી થવાય. યુવકોનું ભાવિ ઉજ્જવળ બનાવવા માટે યોગીજી મહારાજ અને પ્રમુખસ્વામી મહારાજે યુવાપ્રવૃત્તિને ખૂબ વેગ આપ્યો છે.

સ્વામીશ્રીના આદેશને ઝીલીને યુવકોએ આ અધિવેશનમાં ખૂબ મહેનત કરી છે. આજના કોમ્પ્યુટર યુગમાં આવું બધું મોઢે કરવાનું - ગોખવાનું સાવ વીસરાઈ ગયું છે. આમ છતાં પ્રતિકૂળતા વચ્ચે પણ યુવકોએ ખૂબ તૈયારી કરી છે. આનાથી તેમને ખૂબ લાભ થશે, તેમના અભ્યાસ કે નોકરીમાં પણ સારી રીતે કાર્ય કરી શકશે અને નિત્ય આધ્યાત્મિક પોષણ મળશે.

પૂજ્ય ઈશ્વરચરણદાસ સ્વામી :

યોગીજી મહારાજનાં દર્શન કરનાર કોઈપણ નવી વ્યક્તિને બહારથી એમ લાગે કે યોગીજી મહારાજ બહુ ભણ્યા નથી, બહુ સીધા-સાદા છે. પરંતુ એમના નિકટના સંપર્કમાં આવનાર સૌને અનુભૂતિ થતી હતી કે ભણેલા પ્રકાંડ વિદ્વાનો પણ જે નહોતા કરી શક્યા કે નહોતું વિચારી શક્યા એ યોગીજી મહારાજ સહજતાથી કરી શક્યા હતા. એમની એ અજોડ વિશેષતા હતી કે તેઓ યુગોનું વિચારી શકતા. આજે બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થામાં ખૂબ વિશાળ પાયે અધિવેશનો યોજાય છે, તેનો પણ આરંભ કરનાર યોગીજી મહારાજ છે. ક્યારેક મનમાં આશ્ચર્ય થાય છે કે એમને આવું આયોજન કેવી રીતે સ્ફૂર્યું હશે ! સન ૧૯૫૪થી આ સંસ્થામાં તેઓએ યુવક અધિવેશનો શરૂ કરાવ્યાં હતાં. ભારતમાં યુવક અધિવેશનો શરૂ કર્યાં તે પહેલાં ભારતમાં રહ્યા રહ્યા યોગીજી મહારાજે પત્રો લખી લખીને આફ્રિકામાં યુવક અધિવેશનો શરૂ કરાવ્યાં હતાં. સન ૧૯૫૪-૫૫-૫૬ આ બધા વર્ષોમાં હરમાનભાઈ, ત્રિભોવનભાઈ, ગિરધરભાઈ, અંબાલાલ-ભાઈ, સી.ટી. પટેલ વગેરે હરિભક્તોને પત્ર લખી લખીને સતત યુવક અધિવેશનો માટે સૌને ખૂબ પ્રેરણાઓ આપી. તેને લીધે વરસોવરસ કોઈ વાર નૈરોબી, કોઈ વાર મોમ્બાસા, કોઈ વાર દારેસલામ, માંઝા, એમ અલગ અલગ સ્થળોએ બાળકો અને યુવાનોના અધિવેશનો યોજાયાં. એ પછી દેશમાં પણ તેમની પ્રેરણાથી યુવક અધિવેશનો અને શિબિરો શરૂ થયાં. સન ૧૯૫૫માં અટલાદરા(વડોદરા)માં એક અઠવાડિયાની સુંદર શિબિર થઈ હતી. જેમાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અને મોટેરા સંતો, હરિભક્તો હાજર રહ્યા હતા. એ પછી પહેલું મોટું યુવક અધિવેશન ૧૯૬૯માં અટલાદરામાં થયું હતું. એ સૌથી પહેલું આયોજનબદ્ધ અધિવેશન. એમાં મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા વગેરે શહેરોના યુવાનોએ ભાગ લીધો હતો. એ અધિવેશન પ્રમુખસ્વામી મહારાજના સાંનિધ્યમાં થયું હતું. કારણ કે યોગીજી મહારાજ તે વખતે પારાયણ પ્રસંગે ચાણસદ પધાર્યા હતા. યોગીજી મહારાજ સ્થૂળ દેહે તો ચાણસદ હતા, પણ એમનું મન તો અટલાદરામાં હતું. આથી પ્રથમ દિવસે અને ઈનામ વિતરણના દિવસે તેઓ ખાસ હાજર રહ્યા અને સૌને ખૂબ પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું.

યોગીજી મહારાજનો ખૂબ આગ્રહ હતો કે, બાળકો-યુવાનો સત્સંગમાં કટિબદ્ધ થાય, નિયમ-નિશ્ચય અને પક્ષ દૃઢ થાય. એ માટે બાળકો-યુવાનોને અધિવેશનમાં જોડી સૌને તૈયાર કરતા હતા. એમાં ખાસ કરીને મુખપાઠ તો એમની અત્યંત પ્રિય, અત્યંત વ્હાલી વસ્તુ. એમણે સ્વામીની સેંકડો વાતો મોઢે કરેલી, વચનામૃતો મોઢે કરેલાં, સેંકડો કીર્તનો મોઢે કરેલાં. તેઓ ક્યારેય પુસ્તકમાં જોઈને કીર્તનો બોલ્યા નથી ! વચનામૃત, સ્વામીની વાતો, મોટાં મોટાં કીર્તનો મુખપાઠ બોલતા અને તેનાં પર નિરૂપણ કરતા. એમની એ ઈચ્છા હતી કે યુવાનો પણ આ બધું શીખે. કારણ કે આ જ આપણી સાચી મૂડી છે. વચનામૃત એટલે મૂર્તિમાન અમૃત. અને સ્વામીની વાતો પણ અમૃત. એનો મુખપાઠ કરીએ તો એ શબ્દો આપણા હૃદયમાં સ્થિર થાય છે, એના ગૂઢ અર્થ આપણને સમજાય છે અને એ વાત આપણા જીવનમાં દૃઢ થાય છે. આ મૂડી એવી છે કે જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી એમાંથી આપણને સતત પ્રેરણા મળે છે. વચનામૃત, સ્વામીની વાતો, શાસ્ત્રોના શ્લોકો, કીર્તનોના શબ્દો કંઠસ્થ હોય તો ગમે ત્યારે આપણને સ્ફૂરી આવે છે, આપણને જાણપણું આપે છે, એકદમ જાગ્રત કરે છે કે આપણે સાચા માર્ગે છીએ ને ! કોઈ ખોટા માર્ગે તો નથી જતા ને ! એટલે યોગીજી મહારાજ મુખપાઠનો બહુ જ

આગ્રહ રાખતા.

યોગીબાપાની સાથે યુવકો વેકેશનમાં ફરતા ત્યારે તેઓ એમને મુખપાઠ કરવાનું કહે તો કેટલાક યુવાનોને ફાવતું નહોતું. કેટલાક યુવકો તો મજા કરવા આવ્યા હોય કે વેકેશનમાં સ્વામી સાથે ફરશું, આનંદ કરશું, ખાશું, પીશું ને મજા કરશું. સ્વામીની સાથે જઈશું તો રોજ નવું નવું ગામ, રોજ નવી નવી રસોઈ, નવો નવો આનંદ આપણને મળશે. પણ એ યુવક જેવો યોગીજી મહારાજ પાસે આવે કે એને મુખપાઠ પકડાવી દે. અને પાછા દિવસમાં દસ વાર યાદ કરે - મુખપાઠ કર્યો કે નહીં ? કેટલાકને મુખપાઠ કરવો અઘરો પડતો, તોપણ યોગીજી મહારાજે મુખપાઠનો આગ્રહ છોડ્યો નહીં. ભલે કદાચ કોઈક યુવાનોને ગમે નહીં, ઘરે પાછા જતા રહે, પણ તોય એમણે આગ્રહ છોડ્યો નહીં. કારણ કે એમની દીર્ઘદષ્ટિ હતી.

મર્યાદિત દષ્ટિને કારણે આપણે આપણી બુદ્ધિથી આવા મહાપુરુષોનું લક્ષ્ય સમજી શકતા નથી, પણ ઊંડો વિચાર કરીએ તો લાગે કે આ મુખપાઠ એક અદ્ભુત ભાથું છે. એટલે આ મુખપાઠ વગેરે સ્પર્ધાઓ યોગીજી મહારાજને ખૂબ જ ગમતી.

યુવકો પાસે પ્રવચનો કરાવવાની પણ યોગીજી મહારાજને ખૂબ ધગશ. એ જમાનામાં તેઓ ગુજરાતી, હિન્દી, અંગ્રેજીમાં પ્રવચન કરાવતા. ઘણા બધા યુવાનોને પ્રવચન કરવાનું અંગ નહોતું. ઘણાને ફાવતું નહોતું. પણ તોય યોગીજી મહારાજ ખૂબ આગ્રહ રાખી તેમની પાસે પ્રવચનો કરાવે, પ્રશ્નોત્તરી કરાવે, અને પોતે સાંભળે. યોગીજી મહારાજનો એ આગ્રહ એ જ અધિવેશનની સ્પર્ધાઓરૂપે ગોઠવાઈ છે.

યોગીજી મહારાજે આરંભેલી એ બધી જ પ્રેરણાઓ પ્રમુખસ્વામી મહારાજે આખા વિશ્વભરમાં પ્રવર્તાવી છે.

યોગીજી મહારાજની પ્રેરણાથી ભારતમાં સન ૧૯૬૮માં પહેલું યુવક અધિવેશન અટલાદરામાં થયું. પછી બીજું યુવક અધિવેશન મે, ૧૯૭૧માં ગોંડલમાં યોજાયું હતું. એ અધિવેશનનું આયોજન થયું ત્યારે યોગીજી મહારાજ સ્વયં હાજર હતા અને એમની ખૂબ જ ઈચ્છા હતી કે ગોંડલમાં સર્વોપરિ અધિવેશન કરવું છે, ૫૦૦૦ યુવાનો ભેગા કરવા છે. એ અધિવેશનના પરિપત્રનો ડ્રાફ્ટ તૈયાર કરીને અમે યોગીજી મહારાજ પાસે વાંચ્યો તો એમાં ભૂલથી પ્રમુખસ્વામી મહારાજ નિર્દેશ રહી ગયો હતો. યોગીજી મહારાજ પરિપત્ર વાંચીને કહે, તમે પ્રમુખસ્વામીને કેમ ભૂલી ગયા ? પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું નામ લખો. એમ લખો કે પ્રમુખસ્વામી મહારાજની અધ્યક્ષતામાં આ અધિવેશન થવાનું છે. ત્યારે કોઈને કલ્પના નહીં કે યોગીજી મહારાજ તો અક્ષરધામ સિધાવવાના છે. અને યોગીજી મહારાજે ૧૯૭૧ના જાન્યુઆરીમાં દેહલીલા સંકેલી લીધી. અને તેમણે કહ્યું હતું તેમ જ થયું. પ્રમુખસ્વામી મહારાજની અધ્યક્ષતામાં અદ્ભુત યુવક અધિવેશન ગોંડલમાં થયું. ત્યાર પછી તો પ્રમુખસ્વામી મહારાજની પ્રેરણાથી દેશ અને વિદેશમાં અધિવેશનો ચાલુ જ રહ્યાં. ઘણાં ભવ્ય અધિવેશનો વલ્લભ-વિદ્યાનગરમાં થયાં. આ વખતે પહેલી જ વાર સાક્ષાત્ પ્રસાદીના સ્થાન સારંગપુરમાં આ અધિવેશન યોજાયું છે.

બી.એ.પી.એસ. યુવાપ્રવૃત્તિનાં ૬૦ વર્ષ પૂરાં થઈ રહ્યાં છે ત્યારે સારંગપુરમાં યોજાયેલા આ અધિવેશનની સાથે સાથે, યોગીજી મહારાજની સારંગપુર સાથેની સ્મૃતિઓ પણ તાજી થાય છે. યોગીજી મહારાજ એમની યુવાનવયમાં સારંગપુરમાં રહેતા હતા ત્યારે આ નાના એવા ગામના નાનાં નાનાં બાળકોને ભેગાં કરી કીર્તન-સ્વામીની વાતો મોંઢે કરાવતા અને ઈનામો આપતા. આ જ ગામના શ્રી હકાબાપુ ખાયર ઘણી વખત તેની સ્મૃતિ કરતાં કહેતા કે ઈનામમાં મોટી કોઈ ચીજ ન હોય, પેન્સિલ આપતા. પરંતુ યોગીજી મહારાજનો ઉમંગ એવો હતો કે નાની ચીજ પણ ખૂબ મોટી લાગતી. વળી, ગામડાના એ નાના બાળકો, બહુ હોશિયાર નહીં, તોય એમને તૈયાર કરવા યોગીજી મહારાજ ખૂબ શ્રદ્ધાપૂર્વક મહેનત કરતા. એમનું મિશન હતું કે ‘યુવકોને ગુણાતીત જ્ઞાનના નેતા બનાવવા છે અને અક્ષરધામનું સ્વરાજ દેવું છે.’ અર્થાત્ યુવકોમાં અક્ષર-પુરુષોત્તમનું જ્ઞાન દૃઢ થાય અને વિશ્વમાં શુદ્ધ ઉપાસના પ્રવર્તે અને દરેક મુમુક્ષુનું કલ્યાણ થાય. એ કાર્ય યુવાનો દ્વારા કરવું છે, અને એમને અક્ષરધામનું સ્વરાજ આપવું છે - એ યોગીજી મહારાજનો ભવ્ય અને દિવ્ય સંકલ્પ. દરેકને સર્વ ક્ષેત્રે નિપુણ કરવા છે, સેવા, સત્સંગ, નિયમ-ધર્મ, જ્ઞાન બધામાં યુવકોને શ્રેષ્ઠ તૈયાર કરવા છે - એવો એમનો અપાર ઉત્સાહ. એ માટે તેઓ બાળકો-યુવાનોની સભા બધે યોજતા. યુવકો નિયમિત અઠવાડિક સભા ચાલુ કરે તે માટે તેઓ અવિરત પત્રો લખતા.

યોગીજી મહારાજે રોપેલાં એ બીજા પ્રમુખસ્વામી મહારાજ દ્વારા આજે વટવૃક્ષ થઈ આખા વિશ્વની અંદર વિસ્તરી રહ્યાં છે. યોગીજી મહારાજ કહેતા કે ‘યુવકોને ગુણાતીત જ્ઞાનના નેતા બનાવવા છે.’ એ હેતુ આજે પ્રમુખસ્વામી મહારાજના સાંનિધ્યમાં સિદ્ધ થઈ રહ્યો છે. આ અધિવેશનમાં એવા ગુણાતીત જ્ઞાનના હજારો નેતાઓને જોઈને ખૂબ આનંદ થાય છે, ગૌરવ થાય છે અને યોગીજી મહારાજ તથા પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં ચરણોમાં અહોભાવથી મસ્તક ઝૂકી જાય છે.

પૂજ્ય વિવેકસાગરદાસ સ્વામી :

બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ આર્ષદ્રષ્ટા હતા. તેઓ એ જોતા હતા કે ભવિષ્યમાં સત્સંગ પેઢી દર પેઢી ચાલતો રહે એ માટે યુવાનોને સત્સંગ કરાવવો ખૂબ જરૂરી છે. એ દષ્ટિથી એમણે યુવકમંડળોની સ્થાપના કરી. જે યુવાપ્રવૃત્તિને આજે ૬૦ વર્ષ જોઈ રહ્યા છીએ.

એ સમયે જુદાં જુદાં અનેક શહેરો અને ગામડાંઓમાં યોગીજી મહારાજના ખૂબ જ પુરુષાર્થથી યુવકમંડળો સ્થપાયાં હતાં, પરંતુ યોગીજી મહારાજની સાથે હંમેશાં એક હરતું-ફરતું યુવકમંડળ હતું. સ્વામીશ્રી જ્યાં હોય ત્યાં યુવાનો પહોંચી જાય. ખાસ કરીને વેકેશનમાં તો ખૂબ મોટી સંખ્યામાં પહોંચી જાય. ઉનાળુ વેકેશનમાં ગોંડલમાં ૫૦-૬૦ જેટલા યુવકો ભેગા થતા. આ સૌ યુવકોને યોગીજી મહારાજ સત્સંગ અને સંયમના પાઠ ભણાવતા. યાદર ઉપર નીચે સૂવાનું, ઓશીકું નહીં લેવાનું, સવારે ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરવાનું અને તે પણ નદીએ કે સરોવરે નાહવા જવાનું, સવારે ચાર વાગ્યે સ્વામી બધાને ઉઠાડે, એવી વહેલી સવારે સૌને એક કલાક સુધી કથા કરે, ત્યારબાદ નદી કે સરોવરે સ્નાન કરવા લઈ જાય, પૂજાપાઠ-આરતી વગેરે પછી વચનામૃત, સ્વામીની વાતો, કીર્તનો, વંદુનાં પદો, ચેષ્ટા વગેરેનો મુખપાઠ કરાવે. વળી, યુવકો જે મુખપાઠ કરે તે યોગીજી મહારાજ જાતે જ તપાસી લેતા. આગ્રહપૂર્વક મુખપાઠ કરાવીને તેઓ ઘણી વખત કહેતા, ભવિષ્યમાં કથા કરવી હોય તો આ કામ લાગે.

એમને સેવાનો પણ ખૂબ આગ્રહ. ગોષ્ઠિનો પણ આગ્રહ. સવારે જે કથા થઈ હોય તે યાદ રાખી તેમાંથી પ્રશ્નોત્તર કરવાના ! ૧૯૫૮માં તેમણે નવી

રીત દાખલ કરી, યુવકોએ અંગ્રેજીમાં પ્રશ્નોત્તર અને પ્રવચનો કરવાનાં ! જેમાંથી ઘણા યુવાનો હિન્દી, અંગ્રેજીમાં પ્રવચન કરતા થયા. એમાંથી ઘણા સાધુ પણ થયા.

૧૯૭૦માં નૈરોબીમાં યુવકમંડળની સભામાં યોગીજી મહારાજ બોલ્યા હતા કે, આવી ને આવી સભા લંડનમાં થશે, અમેરિકામાં થશે અને જાપાનમાં પણ થશે. એ શબ્દો આજે સાકાર થતાં જોઈએ છીએ. ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરે પૂર્વીય દેશોમાં બી.એ.પી.એસ. યુવાપ્રવૃત્તિ ખૂબ વિકસી છે. જાપાનમાં સંતો હવે જાય છે, ત્યાં પણ સત્સંગ પ્રવૃત્તિની શરૂઆત થઈ છે. પ્રમુખસ્વામી મહારાજની નિશ્રામાં યોગીજી મહારાજના એ શબ્દોનો આકાર બંધાયેલો દેખાઈ રહ્યો છે.

આ યુવકમંડળોએ યુવકોને જીવનમાં પ્રામાણિકતા, ચારિત્ર્ય, શિસ્ત, સંયમ, સમૂહજીવન અને અનેક સદ્ગુણો સિંચ્યા છે. આ યુવકોમાં દારૂ-માંસ, ચોરી કે વ્યસન-દૂષણ પણ પેસે નહીં. ખોટી સોબત પણ એને લાગી ન જાય. કુસંગ થકી આપોઆપ એની રક્ષા થઈ જાય. સ્ત્રી-પુરુષ મર્યાદા અને બ્રહ્મચર્ય આદિક ગુણો કેળવાય છે, જેથી તે કલંકથી બચે છે. આવા અનંત ગુણો યુવાનો યુવક મંડળમાંથી પામે છે, જેનાથી એની આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક પ્રગતિ પણ થાય છે.

ઑરિસ્સાના ડી.જી.પી. યશવંત જેઠવા કહે છે કે ‘હું નકસલવાદીઓને નાથી શક્યો એ બધો જ બી.એ.પી.એસ. બાળમંડળ અને યુવકમંડળનો પ્રતાપ છે.’

યોગીજી મહારાજની આર્ષદષ્ટિ અને પ્રમુખસ્વામી મહારાજના અપાર પુરુષાર્થથી, યુવકોને આધ્યાત્મિક તાલીમ આપતી બ્રહ્મવિદ્યાની કોલેજ સમી યુવાપ્રવૃત્તિ આજે જગતભરમાં વિસ્તરી રહી છે. તેનાં વધુ મીઠાં ફળ હજી આવનારી પેઢીઓ ચાખશે.

(યુવા અધિવેશનમાં આપેલાં પ્રવચન અને ઈન્ટરવ્યૂ પરથી સંકલિત) ◆